

**Verslaggeving rond de Hofmans-affaire en de Lockheed-affaire
in *de Volkskrant* en het *Algemeen Handelsblad/NRC Handelsblad***

Marchien Kuijken
28 februari 2007
Scriptiebegeleider drs. M.A.E. Prenger
Duale Master Journalistiek
Universiteit van Amsterdam

Inhoudsopgave

<u>Verslaggeving rond Hofmans-affaire en Lockheed-affaire in de Volkskrant en Algemeen Handelsblad/NRC Handelsblad</u>	1
<u>Dankwoord</u>	4
<u>Inleiding</u>	5
<u>Hoofdstuk 1: Methodologie</u>	6
<u>1.1 Fases in zelfcensuur en interne en externe factoren</u>	6
<u>1.2 Zelfcensuur in royaltyverslaggeving van kranten</u>	7
<u>Hoofdstuk 2: Oranje in de pers</u>	9
<u>2.1 Jaren vijftig: tijd van respect</u>	9
<u>2.2 Jaren zeventig kritische cultuur</u>	10
<u>Hoofdstuk 3: Hofmans-affaire</u>	14
<u>Inleiding: een schets van de affaire</u>	14
<u>3.1. Juni 1956: wat gebeurde er?</u>	15
<u>3.1.1 Juni: Wat haalde de kranten?</u>	16
<u>3.2 29 juni: instelling Commissie van Drie</u>	17
<u>3.2.1 Instelling commissie in de kranten</u>	18
<u>3.3 24 augustus: communiqué over rapport driemanschap</u>	19
<u>3.3.1 Advies driemanschap in de kranten</u>	19
<u>3.4 Communiqué geen einde affaire</u>	20
<u>3.4.1 De Volkskrant en Algemeen Handelsblad begin oktober</u>	21
<u>3.5 Debat over commissierapport</u>	23
<u>3.5.1 Politieke afwikkeling affaire in de kranten</u>	23
<u>3.6 Analyse verslaggeving de Volkskrant en Algemeen Handelsblad</u>	24
<u>Hoofdstuk 4: Lockheed-affaire</u>	27
<u>4.1.1 Begin van de affaire</u>	27
<u>4.1.2 Commissie-Donner</u>	28
<u>4.1.3 Conclusies commissie</u>	30
<u>4.1.4 Reactie kabinet en Bernhard op rapport</u>	32
<u>4.2.1 Wat schreven de kranten na het WSJ-artikel?</u>	33
<u>4.2.2 Instelling commissie in de kranten</u>	34
<u>4.2.3 April: Lockheed-akkoord in de kranten en nieuwe onthullingen</u>	36

<u>4.2.4 Juni: Victor Ba(a)rn in de kranten</u>	37
<u>4.2.5 Augustus: rapport en politieke afhandeling in de kranten</u>	38
<u>4.3 Analyse verslaggeving <i>de Volkskrant</i> en <i>NRC Handelsblad</i></u>	40
<u>Hoofdstuk 5: Conclusie</u>	44
<u>Inleiding: Hofmans en Lockheed vergeleken</u>	44
<u>5.1 Fases en factoren in zelfcensuur rond Hofmans en Lockheed</u>	44
<u>5.2 <i>Volkskrant</i>- en <i>NRC</i>-verslaggeving vergeleken</u>	46
<u>5.3 Geen zelfcensuur in royaltyverslaggeving meer?</u>	47
<u>Bibliografie</u>	48
<u>6.1 Literatuur</u>	48
<u>6.2 Geciteerde krantenartikelen in deze scriptie die losstaan van het koningshuis</u>	49
<u>6.3.1 <i>De Volkskrant</i> 6 juni tot en met 27 oktober 1956</u>	49
<u>6.3.2 <i>Algemeen Handelsblad</i> 6 juni tot en met 27 oktober 1956</u>	49
<u>6.4.1.1 <i>De Volkskrant</i> 4 december 1975 tot en met 7 februari 1976</u>	50
<u>6.4.1.2 <i>NRC Handelsblad</i> 5 december 1975 tot en met 7 februari 1976</u>	50
<u>6.4.2.1 <i>De Volkskrant</i> 9 februari tot en met 16 februari 1976</u>	50
<u>6.4.2.2 <i>NRC Handelsblad</i> 9 februari tot en met 16 februari 1976</u>	51
<u>6.4.3.1 <i>De Volkskrant</i> 29 maart tot en met 10 april 1976</u>	52
<u>6.4.3.2 <i>NRC Handelsblad</i> 29 maart tot en met 10 april 1976</u>	52
<u>6.4.4.1 <i>De Volkskrant</i> 1 juni tot en met 10 juni 1976</u>	53
<u>6.4.4.2 <i>NRC Handelsblad</i> 1 juni tot en met 10 juni 1976</u>	53
<u>6.4.5. 1 <i>De Volkskrant</i> 12 augustus tot en met 31 augustus 1976</u>	53
<u>6.4.5.2 <i>NRC Handelsblad</i> 12 augustus tot en met 31 augustus 1976</u>	54

Dankwoord

Als er iets is dat ik heb geleerd tijdens het schrijven van deze scriptie, is het dat een interessant onderwerp alleen niet genoeg is om een scriptie af te ronden. Nog voordat ik eraan begon, twijfelde ik of ik deze scriptie over de verslaggeving in twee kranten over de Hofmans-affaire en de Lockheed-affaire zou afmaken.

Ondanks mijn twijfel waren er gelukkig verschillende mensen die me verzekerden dat ik deze scriptie echt wel zou afronden. De eerste persoon die daarbij moet worden genoemd, is mijn scriptiebegeleider Mirjam Prenger. Ze las vele versies van mijn teksten en adviseerde me hoe ik het schema van zelfcensuur het beste kon toepassen op de koninklijke affaires. Herhaaldelijk hielp ze me weer op weg, als ik niet meer wist hoe het verder moest.

Veel vrienden en familieleden hebben, ieder op hun eigen manier, bijgedragen aan deze scriptie. Dank aan iedereen voor hun lieve woorden wanneer ik het woord scriptie (even) niet meer kon horen. Het was een geruststellend idee dat ik jullie kon bellen als ik niet meer wist wat ik anders moest doen. Praten over de moeilijkheden die ik tegenkwam, bij een kopje thee of in een telefoongesprek, was een goede manier om ermee om te gaan. Een speciaal woord van dank verdienen mijn ouders die me, meer dan wie ook, altijd hebben gesteund.

Marchien Kuijken

Februari 2007

Inleiding: Verslaggeving rond Hofmans en Lockheed in de Volkskrant en NRC Handelsblad

De relatie tussen het koningshuis en de Nederlandse pers is door de jaren heen niet altijd warm geweest. In deze scriptie zal de berichtgeving in het *Algemeen Handelsblad/NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* rond twee koninklijke affaires worden geanalyseerd. De affaires zijn die rond de gebedsgenezers Greet Hofmans in 1956, en het Lockheed-schandaal in 1976 over de vraag of prins Bernhard steekpenningen had aangenomen van de vliegtuigbouwer. De reden om voor deze twee kranten te kiezen is dat beide bij de Lockheed-affaire met eigen nieuws kwamen nog voordat er een Nederlands onderzoek was. Bovendien kunnen de eventuele verschillen in verslaggeving tussen de van oorsprong katholieke *Volkskrant* en het liberale *Algemeen Handelsblad/NRC* aantonen hoe de journalistiek in de loop der jaren is veranderd.

De centrale vraag is: wat wisten beide kranten over de affaires en welk deel daarvan haalde in welke vorm uiteindelijk de pagina's? Bovendien wordt gekeken naar welke redenen bij deze afweging om al dan niet tot publicatie over te gaan een rol speelden.

Aangezien het lastig aantoonbaar is waarom journalisten wel of niet besluiten te publiceren, zal eerst de methodologie worden besproken. Kern daarvan is dat de journalist in verschillende fases van het productieproces kan besluiten iets wel of niet te publiceren.¹ De uitersten van de schaal zijn helemaal niets of álles publiceren.

Daarna zal de verhouding van het koningshuis en de positie die de Oranjes innemen in Nederland in de jaren vijftig en zeventig worden besproken. Daarin komt ook de positie van de twee kranten aan bod.

In afzonderlijke hoofdstukken zullen de Hofmans-affaire en de Lockheed-affaire worden behandeld. De historiografie daarover en de krantenartikelen vormen de twee componenten van de analyse. Wat was het nieuws uit officiële bronnen, zoals de overheid, en kwamen de kranten ook met eigen nieuws?

In de conclusie zal de vergelijking tussen de berichtgeving over de twee affaires plaatsvinden. Publiceerden journalisten meer in de jaren zeventig dan in de jaren vijftig? Zo ja, op welke terreinen en wat zijn de verklaringen voor deze eventuele verschuivingen?

¹ Prenger, M., 'Zelfcensuur in de Nederlandse journalistiek', 1.

1. Methodologie

Bij de beslissing van een journalist om een artikel wel of niet te publiceren spelen verschillende factoren een rol. In de ideale wereld zou iedere journalist alles publiceren, wat nieuwswaardig is. In de praktijk blijken er echter ook andere overwegingen mee te spelen waardoor niet alles de publiciteit haalt.

1.1 Fases in zelfcensuur en interne en externe factoren

De historicus Mirjam Prenger onderscheidt in haar discussie van zelfcensuur in de journalistiek vier verschillende fases waarin de journalist kan afzien van het maken van een artikel. Hierbij is het belangrijk te benadrukken dat zelfcensuur hier als een waardevrije omschrijving van een begrip wordt gebruikt.² Deze uitgangspunten vormen ook de methodologische basis van deze scriptie.

De eerste fase waarin zelfcensuur kan optreden, is dat een journalist om niet-journalistieke criteria beslist niets met een onderwerp te doen. Daarvan is bijvoorbeeld sprake als een journalist op advies van de overheid besluit een onderwerp niet te selecteren.

In de tweede fase, informatie vergaren, kan een journalist zelfcensuur plegen door bij de behandeling van een onderwerp eenzijdige bronnen te gebruiken terwijl even nieuwswaardige bronnen worden gemeden. Een voorbeeld daarvan is als alleen de autoriteiten en niet de betrokken burgers in een bepaalde kwestie worden gehoord.

Ook in de derde fase, het daadwerkelijke schrijven van een artikel, kan nieuwswaardige informatie bewust niet worden gemeld. Net als in de eerste fase kan dat het gevolg zijn van advies van buitenaf.

Zelfs als een artikel al af is, in de publicatiefase, kunnen er overwegingen zijn om een nieuwswaardig feit toch niet openbaar te maken bijvoorbeeld de angst goede contacten te verliezen, of juridische dreiging.³

Zoals blijkt, kunnen dezelfde overwegingen in verschillende fases een rol spelen. Daarom is het belangrijk nog een onderscheid te maken tussen verschillende factoren, interne en externe.⁴ De wil om bronnen te beschermen valt in de eerste categorie, terwijl de angst voor maatregelen van de overheid in de tweede thuishoort. Daarnaast is er nog een derde ‘gemengde categorie’ waarin het gaat om een mix van interne en externe factoren. Daarvan is

² Prenger, M., ‘Zelfcensuur in de Nederlandse journalistiek’, 4.

³ Prenger, M., ‘Zelfcensuur in de Nederlandse journalistiek’, 1. Hier staan de vier fases uitgebreid beschreven.

⁴ Prenger, M., ‘Zelfcensuur in de Nederlandse journalistiek’, 6.

sprake wanneer een journalist bijvoorbeeld zich zo heeft aangepast aan de wensen van de minister-president (extern), dat hij zichzelf (intern) al niet meer in bepaalde onderwerpen verdiept.

Bij de interne factoren spelen vijf constante overwegingen vaak een rol. De eerste zijn de journalistieke mores. Dat zijn de richtlijnen die binnen het vak gelden als kenmerkend voor professioneel handelen. De tweede zijn journalistieke afwegingen. Het kan legitiem zijn om niet alles wat je weet te publiceren om zo een grotere primeur voor later te waarborgen. Maar vaak wordt bronbescherming ook als motief gebruikt om niet te publiceren terwijl het werkelijke motief anders is. De derde overweging gaat over de doelgroep. De nieuwste verwickelingen aan het hof zijn wel relevant voor de lezers van een gespecialiseerd tijdschrift over koningshuizen, maar minder voor die van een landelijk dagblad.

De vierde overweging is de hoeveelheid tijd, geld en ruimte die je aan een onderwerp kunt besteden. Wanneer een complex onderwerp kort behandeld moet worden, zal de journalist moeten kiezen, misschien meer dan hij zelf verantwoord vindt. De laatste overweging is het maatschappelijke klimaat. Politieke correctheid kan ertoe leiden dat onderwerpen onderbelicht blijven.⁵

1.2 Zelfcensuur in royaltyverslaggeving van kranten

Aangezien de krantenartikelen over twee koninklijke affaires de basis vormen van de analyse zullen in deze scriptie waarschijnlijk vooral indicaties gevonden worden voor vormen van zelfcensuur in de eerste fase, de selectie, en de derde, die van het schrijven. De indicaties voor zelfcensuur in de tweede fase, informatie vergaren, zullen voornamelijk impliciet zijn doordat geanalyseerd wordt welke bronnen wel en niet zijn geraadpleegd. Voor alle drie de fases geldt dat de analyse alleen gebaseerd is op schriftelijke bronnen. De journalisten die de artikelen schreven, moeten dus maar net expliciet hebben gemaakt waarom ze iets al dan niet publiceerden, wil dat nu nog te achterhalen zijn.

De hoofdredactionele commentaren zijn een goede bron daarvoor doordat de kranten daarin vaak hun eigen beleid en standpunt verdedigen.⁶ Daarnaast zal de berichtgeving vergeleken worden met de historiografie. Die literatuur is onmisbaar om te kunnen differentiëren tussen de interne en externe factoren die een rol spelen om een nieuwsfeit al dan niet te publiceren. Hierbij moet worden aangetekend dat er over de Lockheed-affaire veel

⁵ Prenger, M., 'Zelfcensuur in de Nederlandse journalistiek', 7-9. Hier staat het overzicht van de vijf constante factoren.

⁶ Een voorbeeld daarvan is het Volkskrant-commentaar van 6 oktober 1956 'Klaarheid gewenst'.

minder historiografie is dan over de Hofmans-affaire. Hierdoor zal bij de bespreking van de Lockheed-affaire minder de vraag centraal staan wat de kranten wel en niet publiceerden, maar meer hoe ze over de zaak berichten.

Naast specifieke redenen om iets wel of niet openbaar te maken, zijn ook de positie van het koningshuis en de algemene maatschappelijke verhoudingen tijdens de affaire van belang. Daaraan is het volgende hoofdstuk dan ook gewijd.

2.Oranje in de pers

De positie van het koningshuis in Nederland verandert in de loop van de tijd, net als de samenleving als geheel. Om een goed beeld te kunnen geven van de verslaggeving rond de Hofmans-affaire en de Lockheed-affaire zullen die veranderingen tussen de jaren vijftig, waarin de eerste affaire speelde, en de jaren zeventig worden geschetst. Daarbij zullen ook de verschuivingen in de journalistiek worden behandeld en de manieren waarop de van oorsprong katholieke *Volkskrant* en het liberale *NRC-Handelsblad* over de Oranjes berichten.

2.1 Jaren vijftig: tijd van respect

In de jaren vijftig is Nederland een verzuild land. Van de wieg tot het graf hoorde bijna elke Nederlander bij een bepaalde zuil, of dat nu de katholieke of de liberale was. Loyaliteit aan de zuil was belangrijk. Leiders van de zuilen hadden contact en overlegden onderling hoe ze hun zaken het beste konden regelen.

Naast de verzuiling als ordenend principe is kenmerkend voor die tijd dat het respect voor gezagsdragers groter was. *Algemeen Handelsblad*-journalist Herman Besselaar stelt dat journalisten iets aan zichzelf zouden hebben afgedaan als ze destijds, zoals hij dat noemde, ‘Oranje bekladden’.⁷

Dat grotere ontzag voor autoriteiten is ook terug te vinden in de positie van het koningshuis. Dat staat op een voetstuk en is een instituut dat Nederlanders verenigt. De koningin is, net als haar moeder in de oorlog, een nationaal symbool. Historicus Huub Wijffjes signaleert dat journalisten tot aan de jaren zestig bijna geen belangstelling tonen voor de controversiële kanten van het privé-leven van de Oranjes. De aandacht bleef vooral beperkt tot het publiceren van familiekiekjes.⁸ Een voorbeeld daarvan is de *Volkskrant*-foto van het koninklijk gezin dat de Olympische dag bezoekt in Amsterdam in juni 1956.⁹ Met geen woord wordt gerept over de problemen die dan rond de gebedsgenezeres Hofmans spelen. *De Volkskrant* publiceert in de jaren vijftig regelmatig koninklijke foto’s zonder echte nieuwsaanleiding. Hoofdredacteur Lücker verdedigt dat als volgt: ‘De monarchie gaat er een keer aan, maar dat mag de katholieken niet worden verweten.’¹⁰ Hij is zelf dus wel kritisch over het koningshuis, maar hij vindt het belangrijker dat zijn krant niet uit de toon valt dan dat hij de kritische noten laat horen.

⁷ Brunt, L. ‘Koningshuis en pers in Nederland.’, 201.

⁸ Wijffjes, H., ‘De afstand tot de vorst’, 6.

⁹ *De Volkskrant*, 25 juni 1956, Koninklijk paar bij sportfeest.

¹⁰ Sommer, M, *Krantebeest*, 110.

Tot 1965 voert *de Volkskrant* nog als onderkop ‘Katholiek dagblad voor Nederland’. De oplage is dan bijna 165 duizend exemplaren, bijna 5 procent van de totale markt.¹¹ Na 1965 verandert de krant steeds meer in een progressieve krant die zich niet meer specifiek richt op het katholieke volksdeel. De banden met de Katholieke Volkspartij worden doorgesneden en de emancipatie van katholieken verdwijnt naar de achtergrond. Historicus Frank van Vree stelt dat bij de krant eind jaren zestig de aandacht verschoof naar sociaal-culturele onderwerpen en betrokkenheid bij de Derde Wereld.¹² De typische *Volkskrant*-lezer is vaak goed opgeleid en links georiënteerd.¹³

Het *Algemeen Handelsblad* en diens opvolger *NRC Handelsblad* en het lezerspubliek daarvan is moeilijker te typeren doordat er minder over beide kranten is geschreven. Duidelijk is wel dat het een liberale krant is die zich richt op hoger opgeleiden. In het eerste *NRC*-commentaar in 1970 stelt de krant dat ‘de vrijheidsgedachte die we voorstaan, [zich] niet verdraagt met geloof in enig dogma, aanvaardt niet bij voorbaat enig gezag.’¹⁴ Dat betekent dat de krant voortdurend onderzoek wil doen. Uit de beginselverklaring blijkt bovendien dat *NRC* op het buitenland is gericht. Het niet-ideologisch buitenlandse beleid dat de krant propageert ‘houdt de bereidheid in, contacten op allerlei gebied te onderhouden en (...), te verstevigen.’¹⁵ Of deze grondhouding consequenties heeft voor de berichtgeving van de krant over het Koninklijk Huis zal blijken als die met de *Volkskrant*-verslaggeving wordt vergeleken.

Wat betreft de *Algemeen Handelsblad*-verslaggeving ontbreekt er een duidelijke uitspraak over de houding van krant ten opzichte van het koningshuis, afgezien van Besselaars algemene opmerking. Een mogelijke verklaring daarvoor is dat de liberale krant zich minder geroepen voelde dan de katholieke tegenhanger om zich überhaupt met het koningshuis bezig te houden. Of de signatuur van de krant de enige reden is, blijft echter speculeren.

Dat de samenleving meer geordend was en dat er naar leiders werd geluisterd, blijkt ook uit een circulaire van de sectie Hoofdredacteuren van de journalistenvakbond in 1954. De sectie stuurt die brief naar aanleiding van een gesprek met koningin Juliana. Hierin worden de leden opgeroepen om berichten die niet van de Rijksvoorlichtingsdienst komen op juistheid te controleren en te kijken of ze opportuun zijn. Bovendien wilde Juliana dat RVD-

¹¹ Vree, van, F, *Metamorfose van een dagblad*, 205.

¹² Vree, van, F, *Metamorfose van een dagblad*, 99.

¹³ Zie hiervoor de typering van het lezerspubliek in Gessel, van, H, *Een beeld van een dagblad*.

¹⁴ *NRC Handelsblad*, 1 oktober 1970, Onze beginselen.

¹⁵ *NRC Handelsblad*, 1 oktober 1970, Onze beginselen.

communiqués niet werden herschreven. Achteraf zegt *NRC*-hoofdredacteur Rooy dat de circulaire de kern van de journalistieke vrijheid aantastte, maar dat iedereen zich er aan hield om ‘de koningin niet onaangenaam te zijn’.¹⁶ *De Volkskrant* en *Algemeen Handelsblad* zijn beide lid.

Ook *NRC-Handelsblad*-journalist Henk Hofland is terugkijkend kritisch. Hofland, die in 1953 bij het *Handelsblad* begon, zegt dat de taak van een journalist destijds niet was de waarheid te melden, maar de wereld te beschrijven op een manier die de lezers beviel. Dit stilzwijgende contract ten koste van de waarheid tussen lezers, journalisten en hoofdredactie noemt hij afkeurend ‘de goede zaak’. Het bekendste voorbeeld dat hij aanhaalt, is de Hofmans-affaire. Hij vindt dat toen het dieptepunt van wezenloze bangigheid was bereikt. Op de krant ‘werden iedere dag de buitenlandse kranten met het laatste nieuws over Soestdijk binnengedragen, en alle wetenschap die daarin lag opgeslagen hield de hoofdredactie voor zichzelf’.¹⁷ In de inhoudsanalyse van de affaire zal blijken in hoeverre Hoflands uitspraak klopt.

Bewijs voor zijn stelling zou men kunnen vinden in de constatering van oranjeenner Jan Kikkert dat de echte Oranjeprimeurs uit het buitenland komen.¹⁸ De Hofmans-affaire en de Lockheed-affaire zijn geen uitzondering. Bij de eerste begon de berichtgeving in Duitsland en bij de tweede in de Verenigde Staten.

In 1956 complimenteert prins Bernhard de Nederlandse pers hoe goed ze afstand bewaren. Bij terugkomst van een Afrikaanse reis zegt hij “‘Ik werd er niet door verslaggevers lastig gevallen. “Door buitenlandse verslaggevers”, zo verduidelijkte hij zich. “want u maakt het mij op mijn vakantie-reizen nooit lastig.”, zei hij tegen de Nederlandse journalisten.’¹⁹

Die afstandelijke houding weerhield de Oranjes er niet van de pers te gebruiken. Het Koninklijk Huis profiteert van de pers als het hun uitkwam.²⁰ Zo lekten zowel (de aanhangers van) Juliana als Bernhard in het Hofmansconflict naar de pers.

De pers stelt zich in de jaren zestig niet meer kritiekloos op. Er is sprake van een democratiseringsproces, niet alleen in de journalistiek maar ook in de samenleving als geheel. De socioloog Lodewijk Brunt signaleert een kentering. Hij onderschrijft de typering van die tijd door journalist Rinus Ferdinandusse als ‘autoriteiten worden uitgedaagd, regenten onttroond’. Een voorbeeld daarvan is de ophef rond het huwelijk van kroonprinses Beatrix

¹⁶ Arlman, H. en Mulder G., ‘De ongemakkelijke verhouding tussen pers en monarchie’, 107.

¹⁷ Hofland, H., ‘In de hoofdstad loeit het oproer en brandt het verzet tegen de overheid’, 87.

¹⁸ Kikkert, J., ‘Oranje en het journaal’, 67.

¹⁹ *De Volkskrant*, 20 oktober 1956 ‘Prins Bernhard per KLM naar New York vertrokken’

²⁰ Brunt, L. ‘Privé, Koningshuis en pers in Nederland.’, 204

met de Duitser Claus in 1966. Er was kritiek dat Beatrix zo kort na de Tweede Wereldoorlog met een Duitser trouwde. Ferdinandusse stelt dat dergelijke zaken niet meer konden worden behandeld zonder duidelijk standpunt van de (hoofd)redactie dat nauwkeurig door de lezers werd bekeken.²¹

Wijffjes tekent daarbij echter aan dat zelfs na de jaren zestig het graven naar controverses beperkt bleef tot zaken die politiek en samenleving als geheel aangingen.²² Dit huwelijk en later Lockheed vallen beide in die categorie. De mythe rond het gezin op de troon, zoals de Oranjes wel werden genoemd, wordt aangetast. In plaats daarvan krijgt het menselijke aspect meer nadruk. Het toppunt daarvan is de foto van een fietsende Juliana in 1937.²³ Die wordt in de jaren zestig zo vaak gepubliceerd dat het een klassieke foto van haar wordt.

2.2 Jaren zeventig kritische cultuur

Het democratiseringsproces dat in de jaren zestig begon, zette het volgende decennium door. Kenmerkend was dat het mondige individu steeds meer centraal kwam te staan. De opmerkingen die individuen maakten, werden nu gehoord. In de historiografie heet de beweging van die groeiende groep de 'kritische cultuur'.²⁴ Die werd zichtbaar door het afnemende vertrouwen in de gevestigde instituties en de heersende waarden en normen. In plaats daarvan zochten mensen nieuwe waarden die nog niet duidelijk waren geformuleerd.

Maatschappijkritiek uiten en uitgaan van het eigen oordeel op basis van individuele ervaringen werden gewaardeerde eigenschappen. Die ontwikkeling werkt ook door in de journalistiek. Zo zijn de jaren zeventig een bloeitijd van de onderzoeksjournalistiek. Journalisten nemen uitspraken van autoriteiten niet langer zo maar voor waar aan, maar doen steeds meer eigen onderzoek. Een voorbeeld daarvan is het boek van *Vrije Volk*-journalist Geert-Jan Laan in 1976 over hoe het bedrijfsleven omstreden geld heen-en-weer schoof. Hij behandelt daarin ook uitgebreid de Lockheed affaire.²⁵ Een nadeel van dit boek is dat het niet geannoteerd is. Dit maakt de inhoud moeilijk controleerbaar.

Het koningshuis is nog steeds een samenbindend element, maar er wordt minder tegen opgekeken. De royaltyslaggeving in kwaliteitskranten wordt kritischer. Kikkert beschrijft

²¹ Brunt, L. 'Privé, Koningshuis en pers in Nederland.', 202.

²² Wijffjes, H., 'De afstand tot de vorst', 6.

²³ Wijffjes, H., 'De afstand tot de vorst', 7.

²⁴ Wijffjes, H., *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, 336.

²⁵ Laan, G, *De Miljoenendans*

hoe prins Bernhard steeds minder greep had op de pers.²⁶ Berichten over dat hij steekpenningen heeft aangenomen van vliegtuigbouwer Lockheed dragen ertoe bij dat er een onderzoek komt. In het achterhalen van de informatie voor die berichten speelt zowel *de Volkskrant* als *NRC-Handelsblad* (waarin het *Algemeen Handelsblad* in 1970 is opgegaan) een belangrijke rol.²⁷ Voor beide kranten geldt dat het achterhalen van de waarheid belangrijker is geworden dan het vertellen van wat de achterban wil weten. De kritiek op de Oranjes, en prins Bernhard in het bijzonder, is dan ook opener dan in de jaren vijftig. Duidelijke uitspraken over de positie van een krant ten opzichte van de monarchie passen niet meer bij de jaren waarin de onafhankelijkheid en eigen meningsvorming van journalisten hoog in het vaandel staat.

Dat Lockheed daadwerkelijk een omslagpunt is in de royaltyverslaggeving is, staat voor Kikkert vast. Nederlandse kwaliteitskranten 'kwamen met onthullingen die tien jaar eerder nog onmogelijk zouden zijn geweest.'²⁸ Toch bleven journalisten ook toen last houden van de mythe van een onaantastbaar koningshuis. *NRC*-journalist Ben van der Velden verwoordt dat zo: 'Het lang aangehangen geloof dat de prins slachtoffer was van vuige aantijgingen vereenvoudigde ons werk niet.'²⁹ Of er nog andere redenen waren om wel of niet over de affaire te publiceren, zal blijken uit de inhoudsanalyse van de berichten uit die tijd.

²⁶ Kikkert, J. 'Hoe prins Bernhard zijn greep op de pers verloor', 18.

²⁷ Wijffjes, H., *Journalistiek in Nederland*, 343.

²⁸ Kikkert, J., 'Oranje en het journaal', 66.

²⁹ Es, van, G., *Door onze redacteurs*, 59.

3 Hofmans-affaire

Inleiding: een schets van de affaire

Crisis op Soestdijk is de titel van het boek dat Oranjekenner Jan Kikkert heeft geschreven over het conflict in 1956 aan het hof rond gebedsgenezers Greet Hofmans.³⁰ Zij werd binnengehaald om de oogziekte van prinses Marijke te genezen, maar uiteindelijk leidde haar aanwezigheid tot botsingen tussen verschillende groepen aan het hof en kon zij Marijke niet genezen. Juliana was een aanhanger van Hofmans terwijl Prins Bernhard, naarmate zij langer aan het hof was, steeds minder van de gebedsgenezers moest hebben. De conflicten spitsen zich echter niet alleen toe op Hofmans en begonnen niet pas in 1956. Er waren al langer spanningen tussen het koningspaar en hoe langer dat duurde, des te meer personen erbij betrokken raakten.

Een langlopende kwestie die al in 1952 voor spanning zorgde, was de pacifistisch instelling van Juliana tegenover de meer Atlantisch-georiënteerde Bernhard. Hij was een bondgenoot van de Amerikanen. Hij steunde hun beleid voor sterke bewapening in de Koude Oorlog, terwijl de koningin juist opriep tot een dialoog en vrede. Dat deed zij in een toespraak voor het Amerikaans congres tijdens een staatsbezoek in april 1952. Er waren toen ook ministers bezorgd dat de koningin met haar teksten niet het Nederlandse beleid, een sterke NAVO-bondgenoot zijn in de Koude Oorlog, had verwoord en dat de teksten wel zweverig waren. Als Juliana niet het kabinetsstandpunt uitdroeg, zou dat tot onduidelijkheid leiden. In het meest extreme geval zou ze zelfs moeten aftreden. Tijdens het staatsbezoek was ze nog weggekomen met haar toespraak, al vroegen Amerikaanse journalisten haar toen wel hoe de vrede bereikt moest worden. Haar antwoord 'Ik heb geen enkel idee', had volgens ministers geleid tot een ruzie tussen het koningspaar.³¹

Hoe hoog de conflicten opliepen, blijkt uit een brief uit augustus 1955 van de koningin aan Bernhard dat ze wilde scheiden en dat hij Soestdijk moest verlaten. Het paleis was verdeeld in aanhangers van Juliana en die van Bernhard. Bernhard zou die tijd later als oorlog omschrijven. Het is onduidelijk of premier Drees van die spanning op de hoogte was.³² Wel is duidelijk dat hij degene was die in juni 1956 het koningspaar overtuigde een commissie van drie staatsmannen de situatie aan het hof te laten onderzoeken. Drees' doel was om het

³⁰ Kikkert, J., *Crisis op Soestdijk: Nederland als bananenmonarchie*.

³¹ Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 51.

³² Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 68.

koninklijke huwelijk te redden en een crisis in de monarchie te voorkomen. Naar de pers bleef hij echter herhalen dat er geen sprake was van een constitutionele crisis en dat de positie van Hofmans aan het hof een persoonlijke kwestie was.³³

Officieel zou de Commissie van Drie onderzoeken wie de bronnen voor de berichten over Hofmans in de buitenlandse pers waren en hoe die lekken in het vervolg verkomen konden worden. Bij de afronding van het onderzoek repte de commissie echter met geen woord meer over de oorspronkelijke opdracht.³⁴ In plaats daarvan ging het vooral over de reorganisatie van het hof en dat Juliana het contact zou verbreken met Hofmans.

Een mogelijke verklaring waarom de commissie nooit heeft onderzocht wie de bronnen waren, is dat prins Bernhard de belangrijkste bron bleek van het artikel waarmee de affaire begon. In 1994 bekende hij dat hij de journalist van het Duitse blad *Der Spiegel* zelf had ingeseind over de situatie aan het hof om zo een doorbraak te forceren en Hofmans' positie te verzwakken.³⁵

Ook de aanhangers van Juliana gebruikten de pers om haar zo gunstig mogelijk voor de dag te komen. Zo lekte Juliana's kamerheer Van Maasdijk dat er vanuit het paleis van Bernhards moeder in Warmelo plannen waren om de koningin van de troon te stoten.³⁶

In dit hoofdstuk zal geanalyseerd worden hoeveel van de affaire daadwerkelijk de kranten haalde en hoeveel binnen de muren van het paleis bleef. De basis voor deze vergelijking vormen *de Volkskrant* en het *Algemeen Handelsblad* van juni tot en met oktober 1956 aan de ene kant en de historiografie over de affaire aan de andere kant. De data lopen van de eerste vooraankondiging over de zaak in het Duitse blad *Der Spiegel* op 6 juni tot 27 oktober wanneer *de Volkskrant* een commentaar over de behandeling van de kwestie in de Tweede Kamer schrijft.

3.1. Juni 1956: Wat gebeurde er?

Op 6 juni verschijnt er een vooraankondiging in het Duitse weekblad *der Spiegel* van een artikel in het volgende nummer (13 juni) over de problemen in het Nederlandse koningshuis. Op 11 juni zouden de eerste *Spiegel*-exemplaren al verkrijgbaar zijn. Premier Drees besloot echter dat het beter was als de Nederlandse pers tot na de verkiezingen van 13 juni helemaal niet over de kwestie schreef. Dat zou de verkiezingsstrijd alleen maar verstoren.

³³ Kikkert, J., *Crisis op Soestdijk*, 8.

³⁴ Verstraaten, R., 'We wilden de koningin niet onaangenaam zijn', 25.

³⁵ Kikkert, J., *Crisis op Soestdijk*, 96.

³⁶ Mulder, G. en Koedijk, P., *Léés die krant*, 332.

Om die stilte te bereiken organiseerde het kabinet twee vertrouwelijke persconferenties met de hoofdredacteuren op 8 en 11 juni. Premier Drees zegt dat niets daarvan mocht worden gepubliceerd. Op de tweede conferentie was de Duitse tekst bekend. Hierin wordt Hofmans neergezet als een Nederlandse versie van de Russische hoveling Raspoetin die de tsaar beïnvloedde. De kern van het artikel was dat door Hofmans' invloed er een constitutionele crisis kon uitbreken en dat er plannen werden gesmeed om Juliana tot troonsafstand te dwingen.³⁷ De hoofdredacteuren spreken af dat ze tot 13 juni niets zouden publiceren. Daarna heffen ze het moratorium zelf op. Ook Drees geeft aan dat hij inziet dat na die datum de pers niet langer het stilzwijgen kon bewaren.³⁸ De enige krant die wel publiceert op 12 juni is *de Waarheid*.³⁹ Die citeert uit het Duitse artikel.

Een andere methode om het nieuws tegen te houden is het verzoek aan de distributeur van *Der Spiegel* door de overheid om dit omstreden nummer niet in Nederland te verspreiden. Daaraan geeft de distributeur gehoor, maar toch wordt de inhoud van het artikel bekend.⁴⁰ Dat bleek onder andere uit de stijgende verkoop van het blad net over de grens in Duitsland.

De verhalen in de buitenlandse pers worden steeds wilder. Op 15 juni organiseert Drees een persconferentie alleen voor buitenlandse journalisten. Daar zegt hij dat er geen sprake is van een scheiding of van het aftreden van Juliana.⁴¹

3.1.1 Juni: Wat haalde de kranten?

Terwijl in de buitenlandse pers uitgebreid over de kwestie werd geschreven na het *Spiegel*-artikel, lichtte de Nederlandse pers het publiek pas na 13 juni in. *NRC Handelsblad*-journalist Henk Hofland is daar in 1986 kritisch over. Hij vat die berichtgeving samen als 'een oorverdovende demonstratie van trouw aan het koningshuis.'⁴² Dat mag waar zijn, maar de hoofdpunten van de buitenlandse berichten werden na 13 juni wel besproken.

Het eerste bericht in *de Volkskrant* over de kwestie is het commentaar van 14 juni. Daarin wordt de wereldpers aangesproken op haar 'kenmerkend tekort aan verantwoordelijkheidsbesef' om te suggereren dat er sprake is van een constitutionele crisis. De enige bron die de krant noemt om dit te ontcrachten is 'dat we met de grootst mogelijke

³⁷ *Der Spiegel*, 13 juni 1956.

³⁸ Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 222.

³⁹ Wijffjes, H., *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, 304.

⁴⁰ Kikkert, J., *Crisis op Soestdijk*, 112.

⁴¹ Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 102.

⁴² Hofland, H., *Tegels Lichten*, 119.

nadruk hier een verklaring herhalen ons van volkomen bevoegde zijde verstrekt: dat er geen sprake is van enige constitutionele crisis.’⁴³

Op die dag verschijnen er geen nieuwsberichten over de kwestie, alleen maar commentaren.⁴⁴ Het *Algemeen Handelsblad* besteedt net als *de Volkskrant* aandacht aan de affaire door te verwijzen naar de buitenlandse media en die te bekritisieren. Zo zegt het commentaar van 14 juni dat de enige reden om te suggereren dat Juliana zou aftreden is om zo het koningshuis en daarmee het hele Nederlandse volk te beledigen.⁴⁵

Op 18 juni verschijnt het artikel ‘Storm in de wereldpers bedaart’ in *de Volkskrant*. Dat is gebaseerd op wat buitenlandse kranten schrijven. Het behandelt ook de berichten in de Britse boulevardpers ‘die het steeds moeilijker vindt de opgeblazen sensatie in leven te houden.’⁴⁶ De auteur, journalist Henry Faas, zegt zelf terugblikkend op dat stuk: ‘Het smaakt naar erg slappe thee, ’ hoewel hij destijds zichzelf dapper vond en de gevolgen vreesde. Uit zijn artikel kon de lezer volgens Faas namelijk wel de indruk krijgen dat er iets mis was.⁴⁷

Deze bespreking van wat de buitenlandse media melden, was volgens historicus Hans Daalder de enige manier waarop de problemen aan het hof in Nederlandse kranten aan bod kwamen. Er was geen sprake van eigen nieuwsgaring.⁴⁸

De Nederlandse media namen echter niet alles over. Een bewijs van hun zelfstandige, niet door de regering gestuurde, opvattingen werd op 20 juni geleverd. Toen verzocht de sectie Hoofdredacteuren het federatiebestuur van de journalistenvakbond een protestbrief te sturen aan de internationale pers ‘tegen de grove miskennis van goede journalistieke normen, waarvan verschillende publicaties blijk hebben gegeven.’⁴⁹

3.2 29 juni: instelling Commissie van Drie

Dat de storm rond de Oranjes toch niet is gaan liggen, blijkt op 29 juni. Dan doen Juliana en Bernhard, op aanraden van premier Drees, een communiqué uitgaan. Daarin staat dat ze drie staatsmannen, Beel, Gerbrandy en Tjarda van Starckenborgh, onafhankelijk van de regering, laten onderzoeken ‘hoe men in den vreemde het toelaatbaar heeft geoordeeld in het openbaar

⁴³ *De Volkskrant*, 14 juni, Ten Geleide In de storm.

⁴⁴ Sommer, M, *Krantebeest*, 108.

⁴⁵ *Algemeen Handelsblad*, 14 juni, Lafhartige aanval.

⁴⁶ *De Volkskrant*, 18 juni 1956, Storm in de wereldpers bedaart.

⁴⁷ Sommer, M, *Krantebeest*, 110.

⁴⁸ Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 101.

⁴⁹ Wijfjes, H., *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, 303.

ons gezinsleven en de verhoudingen in onze naaste omgeving te belichten'.⁵⁰ Bovendien moet de commissie uitzoeken hoe dat zover heeft kunnen komen.

Volgens oranjekenner Kikkert komt de Commissie van Drie voor een groot deel van Nederland als donderslag bij heldere hemel.⁵¹ De chef van de Rijksvoorlichtingsdienst twijfelde of het verstandig was het communiqué uit te laten gaan. Volgens hem zou het bewijzen dat er toch iets aan de hand was. Tot dan toe had de Nederlandse pers de kwestie afgedaan als een grote rel van de buitenlandse pers om Nederland in een kwaad daglicht te stellen. Die 'gedisciplineerde houding' zou door het communiqué niet langer vol te houden zijn.⁵²

Tot eind augustus zijn er geen berichten over de Hofmans-affaire in *de Volkskrant* en het *Algemeen Handelsblad* te vinden. De speculaties in de buitenlandse pers over troonsafstand en een scheiding gaan door, maar de Nederlandse kranten besteden er geen aandacht meer aan.⁵³

3.2.1 Instelling commissie in de kranten

Het *Algemeen Handelsblad* publiceert het communiqué op de voorpagina. In het bijbehorende commentaar wordt nog eens benadrukt dat de onafhankelijke positie van de drie staatslieden bewijst dat constitutionele problemen niet aan de orde zijn. Daarvoor wordt de eerdere uitspraak van premier Drees tegenover de buitenlandse pers aangehaald.⁵⁴ Het artikel erkent wel dat het onderzoek ongewoon is, maar wel verklaarbaar omdat de koningin geschokt is door de berichten in de buitenlandse pers.

Ook *de Volkskrant* reageert instemmend op de instelling van de commissie. De krant zegt in het commentaar dat het een zaak is die in de sfeer van het koninklijk gezin speelt. Wederom wordt de buitenlandse pers als schuldige aangewezen 'De Nederlandse pers had graag gewild juist voor dat gezin in de storm van geruchten een veilige schutse te kunnen blijven.' Bovendien bevat het commentaar een oproep voor het koninklijke gezin te bidden en sluit het af met te zeggen dat het 'werk van het driemanschap niet met de argusogen van een op sensatie belust publiek kan worden gevolgd.'⁵⁵

⁵⁰ Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 126.

⁵¹ Kikkert, J. *Crisis op Soestdijk*, 113.

⁵² Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 129.

⁵³ Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 141.

⁵⁴ *Algemeen Handelsblad* 14 juni 'Mededeling van H.M. de Koningin en ZKH Prins Bernhard'.

⁵⁵ *De Volkskrant*, 30 juni 1956, 'Een gezin in de storm'.

3.3 24 augustus: communiqué over rapport driemanschap

Juliana en Bernhard laten op 24 augustus een communiqué uitgaan waarin zij de Commissie van Drie bedanken voor hun werk. Het is een cryptisch bericht. Zo staat er: ‘Hun advies is ons zeer waardevol geweest bij het oplossen van gerezen moeilijkheden’.⁵⁶ Wat die moeilijkheden echter waren en wat hun advies was, blijft het geheim van Soestdijk. Tot de dag van vandaag is het rapport van de commissie niet openbaar. De enige die toegang heeft gekregen, is Wilhelmina-biograaf Cees Fasseur, maar hij heeft nog niets daarover gepubliceerd.⁵⁷

Tegelijkertijd met het uitbrengen van het communiqué geeft het driemanschap een vertrouwelijke persconferentie voor de hoofdredacteuren. Het driemanschap benadrukt dat er geen reden tot bezorgdheid is. De contacten tussen de koningin en Hofmans zullen voor onbepaalde tijd worden verbroken en Juliana zal Hofmans’ bijeenkomsten niet meer bezoeken. Bovendien zouden een aantal mutaties aan het hof plaatsvinden. Van een troonsafstand zou geen sprake zijn en berichten daarover in de buitenlandse pers spreekt de commissie tegen.⁵⁸

De uitspraken van de commissie noemt *NRC*-journalist Hofland achteraf dom. In plaats van te zeggen dat persoonlijke zaken aan het hof geregeld zijn en dat ze niemand meer aangaan, maakte de commissie bekend dat koningin geen contact meer zou hebben met Hofmans.⁵⁹ Dit verschaftte een vrijbrief om te zien of de betrokkenen zich wel daaraan hielden. Daar deed de Nederlandse pers eerst niets mee.

De schrijvers van de geschiedenis van *Het Parool* kwalificeren dit gedrag van de Nederlandse kranten, met uitzondering van *de Waarheid*, als te gezagsgetrouw, ‘als een schoolklas die van de meester niet naar buiten mag kijken naar de aanrijding op straat’.⁶⁰

Een laatste opmerkelijk aspect van het werk van de commissie is dat ze niet meer ingaan op wie bronnen waren van de berichten in de buitenlandse pers.⁶¹ Dat was wel de oorspronkelijke opdracht, maar dat komt nergens meer terug.

3.3.1 Advies driemanschap in de kranten

De Volkskrant en *Algemeen Handelsblad* schrijven beide positief over de uitkomst van de Commissie van Drie. Ze nemen de uitspraken over dat de koningin geen contact meer zal

⁵⁶ Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 143.

⁵⁷ Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 139.

⁵⁸ Mulder, G. en Koedijk, P., *Léés die krant*, 326.

⁵⁹ Hofland, H., *Tegels Lichten*, 122.

⁶⁰ Mulder, G. en Koedijk, P., *Léés die krant*, 326.

⁶¹ Verstraaten, R., ‘‘We wilden de koningin niet onaangenaam zijn’’, 25.

hebben met Hofmans, dat er niet nader gespecificeerde mutaties aan het hof zullen plaatsvinden en dat er van troonsafstand geen sprake is. De bron voor dat laatste maakt *de Volkskrant* niet bekend. In plaats daarvan staat er: 'Er is ons verzekerd'.⁶² In het commentaar van die dag stelt de krant dat de storm rond Soestdijk tot rust is gekomen. Niet alleen het koningspaar maar ook de natie, 'die zich vereend weet in Oranje', moet de commissie dankbaar zijn voor het advies.

Dankbaarheid is ook de kop van het commentaar in het *Algemeen Handelsblad*. Het communiqué bewijst dat 'indien zich al wolken boven het Koninklijk Huis hadden samengetrokken de atmosfeer volledig is opgeklaard.'⁶³ De juichstemming blijkt ook uit de slotzin 'Lang leve koningin Juliana! Lang leve prins Bernhard! Lang leve het koninklijk gezin!' De bronnen voor het artikel over het werk van de commissie worden ook hier niet verder bekend gemaakt dan dat ze 'van zeer bevoegde zijde' en 'van bevoegde zijde' zijn.⁶⁴

Een andere onduidelijkheid is dat in het artikel gezegd wordt dat de koningin niet meer zal deelnemen 'aan conferenties van een kring op het Loo' terwijl die nog nooit eerder ter sprake zijn gekomen. Tot die tijd was alleen bekend dat Hofmans gebeden had voor het herstel van prinses Marijke.

3.4 Communiqué geen einde affaire

Door de uitspraken van de commissieleden dat er veranderingen aan het hof zullen plaatsvinden, hebben ze de koningin publiekelijk klem gezet. Daardoor wordt ze verplicht inderdaad haar hofhouding te veranderen. Toch zijn het vooral buitenlandse journalisten die speculeren dat de aanbevelingen niet worden uitgevoerd en de problemen niet zijn opgelost. Die speculaties leiden tot een vicieuze cirkel. Naarmate (buitenlandse) kranten meer schreven dat de koningin haar beloften niet nakwam, des te moeilijker kon ze alsnog de veranderingen doorvoeren zonder gezichtsverlies te lijden. Als ze wel toegaf, leek het net of ze zich liet leiden door de druk van de media. Dit maakte het voor haar lastig om de veranderingen door te voeren, zelfs als ze er zelf wel achter stond.⁶⁵

Dat de affaire nog niet ten einde is, blijkt wanneer op 14 oktober een artikel in de Britse krant *Sunday Pictorial* verschijnt van de hand van Victor Sims. Daarin wordt ontkend dat de koningin beloofd had te breken met Hofmans. Bovendien zou er een samenzwering

⁶² *De Volkskrant*, 25 augustus, Koninklijk Paar dankt commissie van Drie..

⁶³ *Algemeen Handelsblad*, 24 augustus, Dankbaarheid.

⁶⁴ *Algemeen Handelsblad*, 24 augustus, Advies van de Commissie van Drie.

⁶⁵ Mulder, G. en Koedijk, P., *Léés die krant*, 328.

vanuit het kasteel van Bernhards moeder bestaan, gesteund door ministers, om Juliana van de troon te stoten. De bron van dit verhaal is de kamerheer van Juliana, Van Maasdijk. Hij vertelt de journalist niet wie hij is, maar voordat Sims zijn verhaal publiceert, komt hij daar met hulp van een *Parool*-collega toch achter. Van Maasdijs doel is om de aandacht van de koningin af te leiden.⁶⁶

Ongewild wordt Van Maasdijk echter zelf het onderwerp van gesprek wanneer *Het Parool* onthult dat hij degene is die de journalist Sims tijdens een autorit alles heeft verteld. De *Parool*-verslaggever is de auto, waar beiden in zaten, gevolgd en heeft het tweetal gezien. Hij vertelt Sims wie zijn bron is en Sims publiceert dat op 14 oktober. Opmerkelijk is dat *Het Parool* zelf eerst alleen het Engelse artikel samenvat zonder de eigen rol te vermelden in het ontmaskeren van de bron. Doordat de krant uiteindelijk zoveel details over de autorit kan vertellen, wordt die versie van het verhaal zo sterk dat de meeste Nederlandse kranten het overnemen.⁶⁷ De reportage, waarin de *Parool*-journalist zijn achtervolging beschrijft, is zo nauwkeurig dat Van Maasdijs verklaring ongeloofwaardig wordt.

De verklaring van de kamerheer is namelijk dat hij uit aardigheid de journalist heeft meegenomen en dat die zelf met een verhaal kwam dat Van Maasdijk juist nog had proberen te ontkrachten.⁶⁸ Maar zijn positie aan het hof wordt onthoudbaar. Hij probeert in een artikel in *de Telegraaf* de schuld van de berichtgeving over het Koninklijk Huis te schuiven in de schoenen van minister van Buitenlandse Zaken Beyen. Die zou tijdens de vertrouwelijke persconferentie in juni te diep op het koninklijk privé-leven zijn ingegaan na een vraag van de hoofdredacteur van *Het Parool*. Wanneer die krant een verslag van die bijeenkomst publiceert waarin het tegendeel staat, wordt Van Maasdijs verhaal wederom ongeloofwaardig.

Drees verdedigt zijn minister tegen Van Maasdijs aantijgingen en zegt in een persbericht dat Beyen alles heeft gedaan om de koningin tegen onterechte aanvallen te beschermen.⁶⁹

3.4.1 De Volkskrant en Algemeen Handelsblad begin oktober

In het commentaar van 6 oktober spreekt *de Volkskrant* zich uit voor meer duidelijkheid of de adviezen van de commissie worden opgevolgd. Aan de ene kant zegt de krant terughoudend te willen zijn omdat het ‘volk zich een voorstelling geschapen heeft van het koninklijk gezin en

⁶⁶ Arlman, H. *Van de prins geen kwaad*, 157.

⁶⁷ Mulder, G. en Koedijk, P., *Léés die krant*, 332.

⁶⁸ Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 182.

⁶⁹ Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 183.

het niets liever wil dan die voorstelling ongeschokt bewaren'. Maar de krant citeert ook de Eerste Kamervoorzitter die de hoop uitsprak dat het vertrouwen waarmee koningin en prins zeiden de toekomst tegemoet te zien na het commissierapport terecht was. Bovendien wordt er weer op gewezen dat de zorgvuldige omgang met het Koninklijk Huis voor de Nederlandse pers loodzwaar moet wegen, maar dat dit niet geldt voor de buitenlandse tegenhangers.⁷⁰

Na het uiten van deze zorg is de eerstvolgende aanleiding om aandacht te besteden aan de affaire Sims' artikel. De krant geeft zowel Sims als Van Maasdijks versie van het verhaal weer.⁷¹ Het commentaar een dag later benadrukt dat er snel gehandeld moet worden om de schade rond de koningskwestie te beperken. Een manier waarop dat gebeurt, is de verklaring vanaf Soestdijk dat de reorganisatie aan het hof wel doorgaat.⁷²

Dat Van Maasdijk met Sims heeft gepraat, al was het maar om diens verhaal te ontkrachten, keurt de krant af. Zijn verklaring dat hij zijn verhaal deed uit liefde voor Oranje noemt *de Volkskrant* onwaarachtig. De krant prijst de regering dat zij minister Beyen tegen Van Maasdijk in bescherming neemt. De kamerheer kan volgens de krant niet langer aanblijven. Een extra argument daarvoor is de publicatie van het verslag de vertrouwelijke persconferentie in *Het Parool*.⁷³ Over de koningskwestie zelf zegt de krant dat de problemen moeten worden opgelost en niet achter Oranjeliefde mogen worden versluierd.⁷⁴

Ook het *Algemeen Handelsblad* besteedt aandacht aan Van Maasdijks handelen. Er wordt benadrukt dat de regering zijn verhaal tegenspreekt. Bovendien concludeert de krant dat hij maar beter kan opstappen omdat hij niet de benodigde zorgvuldigheid heeft getoond in zijn contacten naar buiten, dat wil zeggen de pers.⁷⁵ Positiever is de krant over de koningin. In het bericht over de reorganisatie aan het hof die doorgaat, staat dat 'de koningin zich uiteraard op de te treffen voorzieningen rustig [wenst] te beraden.'⁷⁶

De krant vermeldt 17 oktober de versie van *Het Parool* op de autorit. Daarmee wordt Van Maasdijks positie verzwakt. Daarna verschijnen er geen artikelen meer over de affaire tot de Tweede Kamer het commissierapport bespreekt.

⁷⁰ *De Volkskrant*, 6 oktober 1956 Ten Geleide

⁷¹ *De Volkskrant*, 15 oktober 1956, Het rumoer rond Soestdijk opzienbarende mededelingen –van een koninklijke kamerheer?- in Engels ochtendblad.

⁷² *De Volkskrant*, 16 oktober 1956, Reorganisatie Soestdijk vindt voortgang.

⁷³ *De Volkskrant*, 24 oktober 1956, Mr Beyen geeft verlof tot publikatie brief.

⁷⁴ *De Volkskrant*, 18 oktober 1956 Ten Geleide, Onwaarachtig.

⁷⁵ *Algemeen Handelsblad*, 15 oktober 1956, Nieuwe beweringen omtrent het Koninklijk Huis.

⁷⁶ *Algemeen Handelsblad*, 15 oktober 1956, Coördinatie diensten kon. huis.

3.5 Debat over commissierapport

De laatste fase in de Hofmans-affaire is het debat over het rapport in de Tweede Kamer. Dit vindt plaats op 24 en 25 oktober als onderdeel van algemene politieke beschouwingen nadat het nieuwe kabinet de regeringsverklaring heeft afgelegd. De historicus Huub Wijfjes karakteriseert die bespreking als ‘nietszeggende woorden die neerkwamen op de bewering dat voorzover er al iets aan de hand was geweest, alle problemen nu waren opgelost’. Drees herhaalde hiermee wat hij ook zei tijdens een persconferentie op 23 oktober die live op de televisie en de radio werd uitgezonden.⁷⁷ De vijf grote partijen in de Tweede Kamer vragen maatregelen om de ongereptheid van de monarchie te waarborgen. Die houden onder meer in dat de kwestie Soestdijk niet langer alleen een zaak is die de koningin aangaat, maar dat ook bewindslieden zich ermee bezig gaan houden. De overeenstemming hierover was echter zo groot dat deze wens van de Kamer niet tot een verhitte discussie heeft geleid.

Wat de exacte inhoud van de aanbevelingen van het commissierapport zijn, zal pas duidelijk worden als het rapport openbaar wordt.⁷⁸ Deze onduidelijkheid over de inhoud kan ook verklaren waarom het debat zo tam was. Als niemand precies weet, wat er speelt, is het moeilijk debatteren.

3.5.1 Politieke afwikkeling affaire in de kranten

Het belangrijkste *Volkskrant*-artikel over politieke afloop van de zaak is het commentaar van 27 oktober. Daarin spreekt de krant het vertrouwen uit dat nu duidelijk is dat ‘de kwestie Soestdijk’ niet alleen de koningin persoonlijk aangaat. Wel wordt benadrukt dat de koningin de eerste is die over haar hofhouding mag beslissen. ‘Niet voor niets is jarenlang van deze zaak afstand gehouden’. De opgelopen spanningen maakten echter duidelijk dat spreken een plicht werd van het kabinet in het belang van de kroon.⁷⁹ Drie dagen eerder signaleerde *de Volkskrant* nog dat er in de regeringsverklaring ‘niets over de kwestie Soestdijk wordt gezegd’⁸⁰ Dat is opmerkelijk aangezien het voor Drees wel de belangrijkste zaak was in die tijd en er bovendien ook veel in de buitenlandse pers werd gespeculeerd over hoe ‘Soestdijk’ zou eindigen. Een mogelijke verklaring waarom de kwestie onvermeld bleef, is dat Drees er niet opnieuw aandacht op wilde vestigen. Of dat daadwerkelijk zo is, blijft echter speculeren.

⁷⁷ Wijfjes, H., *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, 305.

⁷⁸ Daalder, H., *Drees en Soestdijk*, 224.

⁷⁹ *De Volkskrant*, 27 oktober 1956, Ten Geleide, Spreken werd plicht.

⁸⁰ *De Volkskrant*, 24 oktober 1956, Nog veel vragen.

Het *Algemeen Handelsblad* bericht 24 oktober dat de vijf grote partijen in de Tweede Kamer maatregelen vragen in het belang van de ongereptheid der monarchie. Volgens VVD-leider Oud is de kwestie Soestdijk zo ver gevorderd dat ‘het niet meer een zaak is die alleen de draagster van de Kroon persoonlijk raakt en haar raadslieden geen verantwoordelijkheid dragen.’ Hij spreekt zijn vertrouwen uit dat het kabinet zich bewust is van de verantwoordelijkheid en dat de maatregelen genomen zullen worden wat betreft de inrichting van het Huis van de Koningin.⁸¹

Een dag later opent de krant met Drees’ toezegging dat er binnenkort veranderingen aan het hof te verwachten zijn. De krant signaleert zijn terughoudendheid om openheid over de kwestie te geven. Drees voert weer het argument aan dat het om kwesties gaan die het privé-leven van het koninklijk gezin raken. Wel zegt hij toe dat er maatregelen zullen volgen als blijkt dat de bronnen van de perspublicaties in Nederland blijken te liggen.⁸²

De maatregelen die uiteindelijk worden genomen, zijn dat aanhangers van Hofmans verdwijnen van het hof en Van Maasdijk op 1 januari 1957 eervol wordt ontslagen.⁸³ Voor de kranten is de kwestie na het politieke debat echter al afgelopen. In oktober 1956 eindigt de zaak met een artikel in het vakblad *De Journalist*. Hierin bekritiseert *Parool*-journalist Metzmakers het ‘onverantwoordelijk zwijgzame gedrag van de sectie Hoofdredacteuren.’ Volgens hem bleef het daardoor onduidelijk wat er aan de hand was. ‘De uniformiteit wekt de indruk dat we in Nederland met een geleide pers à la Rusland te doen hadden.’⁸⁴

3.6 Analyse verslaggeving *de Volkskrant* en *Algemeen Handelsblad*

Het eerste dat opvalt in de vergelijking van de verslaggeving van de twee kranten is de hoeveelheid aandacht die ze aan de affaire besteden. *De Volkskrant* wijdt er zeventien artikelen aan in vijf maanden, tegenover negen in het liberale *Algemeen Handelsblad*.⁸⁵ Een mogelijke verklaring voor dit verschil is dat *de Volkskrant* vaak refereert aan de kwestie in de rubriek *Persspiegel* en in het commentaar.

De vraag is of er, in de vijf periodes waarin de affaire is verdeeld, sprake was van een bewuste keuze om een nieuwswaardig feit om wat voor reden dan ook niet te melden en of de

⁸¹ *Algemeen Handelsblad*, 24 oktober 1956, Maatregelen gevraagd in het belang van de ongereptheid der monarchie.

⁸² *Algemeen Handelsblad*, 25 oktober 1956, Mutaties aan het hof binnenkort te verwachten.

⁸³ Wijffjes, H., *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, 306.

⁸⁴ Wijffjes, H., *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, 306.

⁸⁵ zie de index van artikelen in de bibliografie van deze scriptie.

twee kranten daarin nog onderling verschillen. Hierbij zal ook worden gekeken naar de interne en externe factoren die een rol spelen om al dan niet te publiceren.

Wat betreft de periode voor 13 juni was er zeker sprake het niet melden van nieuwswaardige feiten. De motivatie om niet over Hofmans te schrijven was tweeledig. Enerzijds was er het verbod van Drees om over de vertrouwelijke persconferentie te berichten, anderzijds was er de onderlinge afspraak van de hoofdredacteuren om niet te publiceren tot 13 juni. Beide kranten houden zich daaraan. Drees' verbod is een voorbeeld van externe overheidsdruk en de hoofdredactionele afspraak valt in de categorie interne factoren. De hoofdredacteuren besloten er voorlopig niet over te schrijven. De doorslaggevende factor daarin was waarschijnlijk dat het niet in het maatschappelijk klimaat paste om er wel over te berichten. Welke consequenties die afspraken hebben voor individuele journalisten, blijkt uit het verhaal van Gerard van den Boomen die namens *de Volkskrant* bij een vertrouwelijke persconferentie was. 'Toen ik Lückner (hoofdredacteur, toevoeging MK) verslag deed, was hij niet eens zo geïnteresseerd. Het kon toch niet in de krant.'⁸⁶

Ook later in juni publiceren beide kranten niet alles over de affaire. Een mogelijke verklaring is de terughoudendheid van journalisten⁸⁷ en de afspraken binnen een medium om negatief over het Koninklijk Huis te schrijven. Interne factoren zijn in juni belangrijker dan de externe. De terughoudendheid valt het meest in de categorie van journalistieke mores. De (impliciete) afspraak op krantenredactie was dat er niet negatief over de Oranjes werd geschreven. Lückers eerder aangehaalde uitspraak dat de ondergang van de monarchie niet aan de katholieken (i.e. *de Volkskrant*) te wijten moet zijn, sluit daarop aan. De terugblik van *Volkskrant*-journalist Faas op zijn Hofmans-artikel dat hij destijds gewaagd vond, maar later erg slap, geeft goed aan hoe de perceptie van verslaggeving over het Koninklijk Huis is veranderd. *De Volkskrant* verdedigt de berichtgeving in het commentaar door schande te spreken van de buitenlandse pers. Daarbij is het wel significant te onthouden dat diezelfde buitenlandse pers een belangrijke bron van informatie is in de affaire. Eigen nieuwsgaring komt er niet bij te pas.

Bij de bespreking van de instelling van de commissie komt *Algemeen Handelsblad* niet verder dan de opmerking dat het onderzoek ongewoon, maar begrijpelijk is. De krant haalt geen eigen bronnen aan om dat uit te leggen. Het communiqué is de belangrijkste

⁸⁶ Sommer, M, *Krantebeest*, 109.

⁸⁷ Een voorbeeld daarvan is *Algemeen Handelsblad*-journalist Herman Besselaar. zie Brunt, L. 'Koningshuis en pers in Nederland.', 201.

informatiebron. *De Volkskrant* noemt als reden om niet uitgebreid over de zaak te berichten dat het een kwestie is die in het koninklijk gezin speelt. Dit argument is een interne factor, die het meest onder de noemer maatschappelijk klimaat valt. Over privé-zaken werd weinig bericht, al helemaal als het om koninklijke personen ging.

Ook bij de derde periode, de publicatie van het communiqué om de commissie te bedanken, publiceren de kranten niet alles. De toon van de artikelen is optimistisch, al blijven er wel onduidelijkheden over wat er nu aan het hof speelde. Zonder enige uitleg neemt het *Algemeen Handelsblad* de verklaring bij het communiqué over dat Juliana geen bijeenkomsten in het Loo meer zal bezoeken, terwijl het Loo niet eerder is genoemd.

Pas begin oktober vergaren Nederlandse kranten zelf nieuws en zelfs hierbij gaat het om maar een krant, *Het Parool*. Zowel *Algemeen Handelsblad* en *de Volkskrant* nemen die berichten over. Het belangrijkste doel van *de Volkskrant* blijft het aanvankelijk om de monarchie te steunen, al zegt de krant wel dat Oranjeliefde niet alle problemen moet versluieren. Voor de berichtgeving over het handelen van kamerheer Van Maasdijk gebruikt het *Algemeen Handelsblad* alleen de *Parool*-artikelen en verklaringen van de overheid.

De laatste periode beslaat de politieke afhandeling van de affaire. Aangezien het rapport niet bekend is, is het begrijpelijk dat beide kranten zich vooral beperken tot een opsomming van de standpunten van de partijen over 'Soestdijk'. De enige mogelijke uitzondering zou de opmerking van *de Volkskrant* kunnen zijn. Die signaleert dat de kwestie ongenoemd blijft in de regeringsverklaring. Aangezien de krant daar niet op doorgaat, is het onmogelijk te achterhalen of de krant er wel meer van af wist en niet publiceerde, of echt niets anders kon doen dan de regeringsverklaring nauwkeurig lezen.

Voor de berichtgeving in beide kranten geldt dat de verklaringen van officiële zijde, of dat nu de RVD, de commissie of de premier is, uitgebreid aandacht krijgen. Het duidelijkste verschil tussen beide kranten is hoe uitgebreid ze bij de kwestie stilstaan. *De Volkskrant* doet dat meer dan het *Algemeen Handelsblad*. Van eigen *Volkskrant*- of *Handelsblad*-onderzoek is geen sprake. Er is in ieder geval niets van terug te vinden. De enige extra bron die de kranten wel gebruiken is de buitenlandse pers, maar dan nog vooral om daar schande van te spreken. Die situatie is twintig jaar later wel anders, als het Lockheed-schandaal rond prins Bernhard losbarst.

4. Lockheed-affaire

4.1.1 Begin van de affaire

Omkoping, prins Bernhard en 1976, dit zijn de woorden die mensen het eerst te binnen schieten wanneer je ze vraagt naar het Lockheed-affaire in Nederland. Dat klopt allemaal, maar de eigenlijke Lockheed-affaire speelde al jaren eerder, van 1960 tot 1974. Het is voor handelingen in die periode dat Bernhard in 1976 in de problemen komt. Hierbij moet wel worden gezegd dat de Nederlandse onderzoekscommissie concludeerde dat er geen bewijzen zijn dat Bernhard geld in zijn zak heeft gestoken, al komen sommige aanwijzingen daar dicht bij.⁸⁸ Zeker is dat het schandaal Bernhards reputatie als succesvolle ambassadeur van het Nederlandse bedrijfsleven danig heeft geschaad.

In dit hoofdstuk zal een beeld geschetst worden van de affaire en hoe die zich in Nederland ontwikkelde in 1975 en 1976. Het begint met een bericht in *Wall Street Journal* van 4 december 1975 dat Nederlandse kranten overnemen. Het artikel meldt dat vliegtuigbouwer Lockheed de prins aanzienlijke bedragen zou hebben betaald als tegenprestatie voor zijn bemoeienis met de verkoop van gevechtsvliegtuigen.⁸⁹ De affaire eindigt met een Kamerdebat op 30 augustus 1976 over Bernhards rol in de Lockheed-affaire. Op basis van de beschikbare literatuur over de affaire wordt in deze scriptie alleen gekeken naar de berichtgeving in *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* in vijf periodes dat de kwestie in het nieuws was. Deze periodes variëren van de eerste onthulling over de zaak tot de uiteindelijke bekendmaking van de maatregelen tegen prins Bernhard door premier Den Uyl.

Het begin van het onderzoek naar de kwestie ligt in de Verenigde Staten. Daar onderzoekt een senaatscommissie (commissie Church) de verhoudingen tussen de inlichtingendienst CIA en het bedrijfsleven. Tijdens die verhoren komen corruptieschandalen aan het licht. Op 4 december verklaart een oud-werknemer van Lockheed dat de prins betaald zou zijn. Dit is reden voor premier Den Uyl Bernhard om opheldering te vragen, maar die ontkent alle betrokkenheid.⁹⁰ Toch waait de kwestie niet over, want zowel *de Volkskrant* als de *NRC* verdiept zich erin. Welke artikelen zij schrijven, zal later dit hoofdstuk worden besproken.

Het Lockheed-schandaal breekt in alle hevigheid los op 6 februari. Dan verklaart Carl Kotchian, topman van Lockheed voor de senaatscommissie dat Lockheed herhaaldelijk geld

⁸⁸ Bootsma, P., *De verbeelding aan de macht*, 156.

⁸⁹ Es, van, G., *Door onze redacteurs*, 55.

⁹⁰ Klinkenberg, W., *Prins Bernhard*, 480.

had betaald aan ‘een hoge regeringsfunctionaris uit Nederland.’ Doel van die schenkingen was om een gunstig klimaat te scheppen voor Lockheed-toestellen. Het totale schenkingsbedrag was een miljoen dollar.⁹¹

Nog op de avond van Kotchians verklaring laten medewerkers van de senaatscommissie lekken dat prins Bernhard de hoge regeringsfunctionaris is.⁹² Nu dat bekend is, besluit premier Den Uyl in hetzelfde weekend nog een commissie in te stellen die onderzoekt in hoeverre de uitlatingen voor de senaatscommissie juist zijn voorzover de prins daarin is bedoeld of indirect ter sprake is gebracht. Daarnaast onderzoekt de commissie of Bernhard invloed heeft gehad op het aanschafbeleid van Defensie.⁹³ Deze onderzoeksopdracht bakent ook de definitie van het Lockheed-schandaal in deze scriptie af. Zo zal de discussie over het al dan niet strafrechtelijk vervolgen van de prins en hoe Juliana daarover dacht, alleen besproken worden als *de Volkskrant* en *NRC* daar een duidelijk standpunt over hebben nadat Den Uyl de maatregelen heeft bekendgemaakt.

Een andere kwestie waar geen aandacht aan besteed wordt, zijn de aanwijzingen dat Bernhard ook steekpenningen heeft aangenomen van vliegtuigbouwer Northrop. De commissie stuit daar ook op, maar besluit ze niet te onderzoeken omdat dat maanden extra zou kosten.⁹⁴

4.1.2 Commissie-Donner

De commissieleden die Den Uyl benadert, zijn de heren Donner, Holtrop en Peschar. Net als de Commissie van Drie in 1956 legt dit drietal alle functies neer om onafhankelijk te kunnen werken. In de Tweede Kamer wordt de instelling van de commissie goed ontvangen in een spoeddebat op 10 februari.⁹⁵ PSP-kamerlid Bram van der Lek blijft wel met een aantal vragen zitten. De reden dat hij uiteindelijk toch instemt met de commissie is dat het voor Pacifistisch Socialistische Partij, die tegen het koningshuis was, een schot voor open doel zou zijn om de monarchie hierover aan te vallen. Bovendien vond hij het een politiek marginale zaak of Bernhard geld had aangenomen. Het militair-industrieel complex, waarin de belangen van de wapenindustrie, de politiek en het bedrijfsleven waren gebundeld, moest volgens hem eerst worden aangepakt.⁹⁶

⁹¹ Laan, G, *De Miljoenendans* 32-33.

⁹² Laan, G, *De Miljoenendans*, 40.

⁹³ Donner, A., *Rapport van Commissie van Drie*, 3.

⁹⁴ Laan, G, *De Miljoenendans* 83.

⁹⁵ Laan, G, *De Miljoenendans*, 42.

⁹⁶ Lek, van der B ‘Zwendelaffaire, koningskwestie of kapitalistisch symptoom?’, 605.

De commissie werkt van februari tot 12 augustus. Tussentijds komt er weinig naar buiten, al wordt Den Uyl wel op de hoogte gehouden van de hoofdpunten. Een bewijs daarvoor is dat Den Uyl in juni verneemt dat Bernhard niet brandschoon uit het onderzoek zal komen.⁹⁷ De commissie voert gesprekken met verschillende betrokkenen bij de Lockheed-affaire, variërend van Bernhard zelf tot (oud-)medewerkers van Lockheed. Veel hoofdrolspelers willen niet met de commissie praten of lijden aan geheugenverlies. Van dat laatste heeft Bernhard ook last.⁹⁸ Naast de gesprekken is een andere belangrijke bron de Verenigde Staten. *NRC Handelsblad*-journalist Henk Hofland stelt zelfs dat er zonder het Amerikaanse onderzoek helemaal geen Nederlands onderzoek zou zijn gekomen.⁹⁹ De commissie sluit een overeenkomst met het Amerikaanse ministerie van Justitie om informatie uit te wisselen. Dat ministerie behandelt de bevindingen van de senaatscommissie. Op 29 maart gaat het parlement akkoord met de Amerikaanse eis dat verzoeken om wederzijdse bijstand alleen via diplomatieke kanalen mogen gebeuren.¹⁰⁰ Hiermee beperkt het parlement de mogelijkheden zelf onderzoek te doen.

Begin april verschijnen berichten op in de pers dat de commissie de affaire in de doofpot probeert te stoppen. De commissie reageert door 9 april een brief uit te geven waarin het drietal zich beklagt dat Amerikaanse documenten zo traag ter beschikking worden gesteld.¹⁰¹

Begin juni komt de commissie opnieuw in het nieuws, wanneer de *NRC* en *de Volkskrant* publiceren over het betalingsbewijs op naam van Victor Baarn dat de commissie uit de VS krijgt.¹⁰² Deze persoon heeft een Lockheed-cheque in Zwitserland geïnd ter waarde van honderdduizend dollar. De discussie over de identiteit van Baarn zal later in dit hoofdstuk aan bod komen bij de bespreking van de conclusies van de commissie-Donner. In juni wordt nog niet het verband gelegd dat Baarn en Bernhard dezelfde persoon kunnen zijn.

Aangezien er weinig historiografie over de affaire is, is het lastig te achterhalen wat de journalisten wel en niet wisten toen de commissie aan het werk was. Duidelijk is wel dat er weinig naar buiten kwam.¹⁰³ Dat verklaart misschien ook waarom de onthullingen die de kranten doen, vooral uit het buitenland komen. Een voorbeeld daarvan is het *Volkskrant*-bericht, gebaseerd op een Italiaanse krant, dat Bernhards naam is opgedoken in een geheim

⁹⁷ Laan, G, *De Miljoenendans* 66.

⁹⁸ Bootsma, P, *De verbeelding aan de macht*, 142.

⁹⁹ Hofland, H., *Twee helden uit de jaren zeventig*, 7.

¹⁰⁰ Klinkenberg, W., *Prins Bernhard*, 492.

¹⁰¹ Klinkenberg, W., *Prins Bernhard*, 494.

¹⁰² Klinkenberg, W., *Prins Bernhard*, 501

¹⁰³ Laan, G, *De Miljoenendans* 50.

codeboek van Lockheed. Den Uyls reactie daarop is: 'Ik heb de laatste maanden al zoveel onzin gelezen in de buitenlandse pers.'¹⁰⁴ Zie voor andere *Volkscrant*-voorbeelden de discussie van artikelen in paragraaf 4.2.4.

De aandacht voor de affaire bereikt weer een hoogtepunt wanneer de commissie op 12 augustus het rapport naar de koningin stuurt. De premier geeft aan twee weken nodig te hebben om de inhoud te bestuderen. Dat is echter ook het sein voor de speculaties om te beginnen.¹⁰⁵ Die houden aan tot de presentatie van de regeringsverklaring over het rapport in de Tweede Kamer op 26 augustus.

4.1.3 Conclusies commissie

Het rapport richt zich op drie jaartallen: 1960, 1968 en 1974. In geen van de gevallen kan de commissie bewijzen dat prins Bernhard geld van Lockheed in zijn eigen zak heeft gestoken. De commissie concludeert wel dat hij 'zich toegankelijk getoond [heeft] voor onoorbare aanbiedingen'. Bovendien heeft hij 'zich laten verleiden tot het nemen van initiatieven die volstrekt onaanvaardbaar waren en die hem zelf en het Nederlandse aanschaffingsbeleid bij Lockheed in een bedenkelijk daglicht moesten stellen.'¹⁰⁶

Waarop baseert de commissie deze uitspraken? In 1960 wilde Lockheed de prins een vliegtuig schenken. Lockheed deed dat voorstel niet om hem te bedanken voor bewezen diensten, maar vooral omdat het goede reclame zou zijn als de prins in een Lockheed-toestel vloog. De prins bedankte. Toen opperde Fred Meuser, verkoopagent van Lockheed in Europa en persoonlijke vriend van Bernhard, om de prins in plaats van een vliegtuig 1,1 miljoen te geven. De vliegtuigbouwer gaat akkoord en het geld komt via de Zwitserse advocaat Hubert Weisbrod terecht bij een huisvriend van Bernhards moeder. Daarna is het geld volgens Meuser over verschillende rekeningen verspreid. Meuser heeft verklaard dat Bernhard nooit toegang tot het geld had. Hij heeft echter niet gezegd dat hij dat zelf niet had.¹⁰⁷

Bernhards reactie tegenover de commissie is, dat hij niet wist dat het om zo veel geld ging. Bovendien was het geld bestemd voor Meuser die volgens Bernhard tekort was gedaan door Lockheed.¹⁰⁸ De prins bekent wel dat hij Meuser gevraagd heeft (een deel van) het geld te gebruiken om gemeenschappelijke vrienden te helpen.

¹⁰⁴ Klinkenberg, W., *Prins Bernhard*, 507.

¹⁰⁵ Klinkenberg, W., *Prins Bernhard*, 512.

¹⁰⁶ Donner, A., *Rapport van Commissie van Drie*, 1-2.

¹⁰⁷ Bootsma, P., *De verbeelding aan de macht*, 140.

¹⁰⁸ Laan, G., *De Miljoenendans*, 17.

In 1968 is zijn rol nog actiever. Het kabinet moet een besluit nemen over de aanschaf van patrouillevliegtuigen. Lockheed wil dat dit besluit uitgesteld wordt, omdat hun toestel dan meer kans maakt dan dat van de enige concurrent. Daarvoor benadert Lockheed de prins. In juli besluit het kabinet toch om vliegtuigen van de concurrent te kopen. Bernhard schrijft dat hij zal proberen Kamerleden op andere gedachten te brengen om zo de koop te verhinderen. Lockheed biedt hem vijfhonderdduizend dollar als dat lukt. Bernhard wijst dat af omdat het besluit toch al definitief blijkt. De commissie concludeert dat dit een poging tot omkoping lijkt en dat Bernhards weigering vooral op praktische redenen is gebaseerd en niet op principiële bezwaren.¹⁰⁹

Lockheed wil de prins toch bedanken voor zijn inspanningen en biedt aan om honderdduizend dollar te betalen. Bernhards reactie is dat hij niet zeker weet of hij dat kan aanvaarden. In oktober wordt er echter in Zwitserland wel een cheque verzilverd ter hoogte van dat bedrag. De cheque staat op naam van Victor Baarn. Vanwege het Zwitserse bankgeheim is nooit opgehelderd wie Baarn is. Maar de commissie stelt wel dat het aantal mensen dat, behalve de prins, schuil kan gaan achter die naam erg klein is. Diegene moet namelijk wel van het aanbod van honderdduizend dollar hebben geweten.¹¹⁰

De bewijzen dat de prins inderdaad iets onoorbaars heeft gedaan zijn in 1974 het hardst. Dan schrijft hij Lockheed twee brieven. In de eerste oppert hij, op initiatief van Meuser, dat Lockheed hem commissie betaalt voor zijn inspanningen ('veel duwen en trekken') om het kabinetsbesluit over vliegtuigen weer ten gunste van Lockheed te beïnvloeden.¹¹¹ Wanneer Lockheed dat eerst afwijst, klaagt Bernhard dat dit onder de oude directeur niet gebeurd zou zijn. Uiteindelijk bereiken de partijen een akkoord over een miljoen. Dit bedrag wordt echter nooit uitgekeerd omdat het kabinet opnieuw besluit geen Lockheed-vliegtuigen te kopen.

Bernhards reactie wanneer de commissie hem de brieven voorlegt, is dat iemand anders de brief geschreven heeft en hij die alleen heeft overgeschreven. Bovendien zegt hij dat het hem ging om een bijdrage van de vliegtuigbouwer aan het Wereld Natuurfonds waar hij president van is.¹¹² In de brieven komt dat fonds echter niet voor. De commissie krijgt de brieven uit Amerika in juni, maar ze blijven tot de publicatie van het rapport geheim.¹¹³

¹⁰⁹ Bootsma, P, *De verbeelding aan de macht*, 141.

¹¹⁰ Laan, G, *De Miljoenendans*, 20-1.

¹¹¹ Donner, A., *Rapport van Commissie van Drie*, 183-84.

¹¹² Bootsma, P, *De verbeelding aan de macht*, 142.

¹¹³ Klinkenberg, W., *Prins Bernhard*, 500.

4.1.4 Reactie kabinet en Bernhard op rapport

Dat het rapport openbaar zou worden, stond niet van tevoren vast. In de aanbiedingsbrief aan premier Den Uyl op 12 augustus, legt de commissie die beslissing bij de regering.¹¹⁴ Den Uyl besluit het rapport openbaar te maken bij de regeringsverklaring over het rapport op 26 augustus.

Vóór die datum doet hij er echter alles aan de inhoud geheim te houden. De reden daarvoor is dat hij de tekst eerst met het koningspaar wil bespreken. Maatregelen om de geheimhouding zo lang mogelijk vol te houden zijn dat eerst een beperkt aantal ministers het rapport krijgt, en als alle ministers het op 20 augustus mogen lezen, moeten ze hun exemplaar 's avonds weer inleveren.¹¹⁵

De reactie van het kabinet is dat ze de conclusies van de commissie overneemt. Op basis daarvan komt het kabinet tot een aantal maatregelen. De belangrijkste zijn dat prins Bernhard zijn banden met het bedrijfsleven en de krijgsmacht moet verbreken.¹¹⁶ Bernhard legt commissariaten en zijn functie van inspecteur-generaal van de krijgsmacht neer. In een brief die bij het rapport gevoegd wordt, betuigt hij spijt, dat hij onvoldoende zorgvuldigheid in acht heeft genomen in zijn betrekkingen met Lockheed.

Tot een officieel verbod om een uniform te dragen is het nooit gekomen. In plaats daarvan laat Den Uyl Bernhard begin september weten dat hij het gewenst acht, dat Bernhard geen uniform meer draagt.¹¹⁷ De prins respecteert die wens. Drie jaar later krijgt Bernhard echter al weer toestemming om in uniform de begrafenis van de Lord Mountbatten bij te wonen. Uiteindelijk komt het kabinet in 1991 helemaal terug op het eerdere verzoek. Het kabinet zegt het in voorkomende gevallen, zoals de herdenking van de capitulatie, op prijs te stellen als de prins in uniform verschijnt.¹¹⁸

Dat het rapport en de maatregelen in 1976 echter wel gevoelig lagen, blijkt uit het advies dat de RVD-directeur Den Uyl geeft. Hij bezweert hem na de regeringsverklaring niet met journalisten achter het gordijn in de Tweede Kamer te blijven napraten zoals hij normaal doet.¹¹⁹

¹¹⁴ Donner, A., *Rapport van Commissie van Drie*, 2.

¹¹⁵ Bootsma, P., *De verbeelding aan de macht*, 139.

¹¹⁶ Donner, A., *Rapport van Commissie van Drie*, 3

¹¹⁷ Bootsma, P., *De verbeelding aan de macht*, 160.

¹¹⁸ Es, van, G., *Door onze redacteurs*, 61.

¹¹⁹ Bootsma, P., *De verbeelding aan de macht*, 158.

4.2.1 Wat schreven de kranten na het WSJ-artikel?

Zowel *de Volkskrant* als de *NRC* neemt het bericht uit de *Wall Street Journal* van 4 december 1975 over dat Lockheed Bernhard flink betaald zou hebben om zich met de verkoop van gevechtsvliegtuigen te bemoeien. De *NRC* roemt de reputatie van *WSJ*: '[het] behoort tot de best geïnformeerde bladen van Amerika'.¹²⁰

Voor de twee Nederlandse kranten is dit het startsein de affaire te blijven volgen. Zo berichten beide op 16 december dat Lockheed inzage moet geven aan de beurscommissie van het congres in bedrijfsdocumenten. Daaruit zou duidelijk moeten worden aan wie de vliegtuigfabrikant meer dan honderd miljoen dollar aan steekpenningen betaalde. Bovendien meldt *de Volkskrant* dat de commissie in januari naar Nederland komt om te onderzoeken wie er in dit land bij de zaak betrokken zijn.¹²¹

Ruim een week later bericht *de Volkskrant* dat Bernhard zelf Lockheed benaderde om te klagen over het salaris van zijn vriend Teengs Gerritsen die als Lockheed-agent in Nederland werkte. Deze brieven uit 1962 zouden volgens Gerritsen niet bewijzen dat Bernhard omkoopbaar was.¹²² De krant interviewt Gerritsen in januari. Hij ontkent dat Bernhard zich verlaagd zou hebben tot het aannemen van steekpenningen.¹²³ Gerritsen wil de Lockheed-medewerker Ernst Hauser aanklagen die hem en Bernhard van onoorbare praktijken beschuldigde.

Hauser uitte deze beschuldigingen niet alleen tegenover de senaatscommissie op 4 december, maar ook in televisie-interview op 15 januari. De reactie van de RVD is dat zijn verklaringen uitsluitend geruchten zijn en dat Hausers betrouwbaarheid twijfelachtig is. Dat blijkt uit een gerechtelijke uitspraak daarover.¹²⁴

Ook de *NRC* gebruikt Hauser als bron voor de uitspraak dat miljoenen aan commissiegeld naar Nederland zijn gegaan.¹²⁵ Daarna meldt de krant alleen nog op 23 januari dat Nederland het Lockheed-onderzoek in Amerika steunt.

Beide kranten publiceren dan pas weer op 7 februari, na de uitspraak van Kotchian over smeergeld dat is betaald aan een hoge functionaris. Beide melden dat volgens premier Den Uyl al in gesprek in september met de prins over Lockheed is gebleken dat hem niets kan

¹²⁰ *NRC Handelsblad*, 5 december 1975, Prins beschuldigd in Lockheed-zaak.

¹²¹ *NRC Handelsblad*, 16 december 1975, Lockheed moet documenten afstaan, / *de Volkskrant*, 16 december 1975 Lockheed moet inzage geven.

¹²² *De Volkskrant*, 27 december 1975, Bernhard benaderde Lockheed.

¹²³ *De Volkskrant*, 21 januari 1976, H. Teengs Gerritsen wil nu heel eerlijk zijn.

¹²⁴ *De Volkskrant*, 16 januari 1976, Ex-Lockheed-man Hauser: Tientallen miljoenen naar Nederlanders.

¹²⁵ *NRC Handelsblad*, 14 januari, 'Miljoenen guldens commissiegeld naar Nederland'.

worden verweten. Het verifiëren van de uitspraken voor de commissie door de gespreksverslagen op te vragen, past volgens de premier in die lijn. Bovendien uitte Den Uyl kritiek op kranten die overgenomen hadden dat de hoge functionaris de prins was.¹²⁶ Deze kritiek sloeg niet op *de Volkskrant* en de *NRC*, al opende de eerste wel met ‘Prins weer in opspraak’.¹²⁷

De Volkskrant meldt dat Kamerlid Dankert van de Kamercommissie Buitenlandse Zaken al eerder had aangegeven benieuwd te zijn naar de verbindingen tussen Lockheed en Bernhard via zijn vriend Meuser.¹²⁸ Het commentaar van die dag bevat een oproep om de Lockheed-affaire tot de bodem toe uit te zoeken. ‘Wie de “hoge regeringsfunctionaris” straks ook mag blijken te zijn, de regering kan en mag deze kwestie niet zonder de grootste openheid behandelen (..) Het stadium van blind ontkennen (en dat accepteren) is voorbij.’¹²⁹ Den Uyl komt de volgende dag tot dezelfde conclusie. Op 8 februari bevestigt hij dat de hoge functionaris de prins is.

4.2.2 Instelling commissie in de kranten

Den Uyls bevestiging en verklaring voor het instellen van de commissie is voor beide kranten ook het sein om zich op Lockheed te storten. Volgens *Vrije Volk*-journalist Laan formeerde elke krant een onderzoeksteam, al erkent hij dat maar weinig kranten dat volhielden.¹³⁰ Een van die volhouders was de *NRC*, die tot eind augustus een onderzoeksteam had.¹³¹ Of *de Volkskrant* een soortgelijk team had, is niet te achterhalen. Wel is duidelijk dat *Volkskrant*-journalist Harry Rodenburg veel Oranjeverslaggeving deed.¹³²

De krantenanalyse rond de instelling van de commissie beslaat een week, van 9 tot en met 16 februari. Beide kranten besteden dagelijks verschillende artikelen aan Lockheed, al gaan ze lang niet allemaal over het werk van de commissie.¹³³ Zo zijn er berichten over de vertakkingen van het Lockheed-schandaal in Italië, Duitsland, Iran en Japan. Daarnaast zijn er veel berichten over de bedreiging die corruptie vormt voor de democratie. Deze artikelen worden echter niet besproken omdat deze scriptie uitsluitend gericht is op de berichtgeving rond prins Bernhard en zijn verhouding met de commissie-Donner.

¹²⁶ *NRC Handelsblad*, 7 februari 1976, Lockheed koopt Nederlander om met f4 mln.

¹²⁷ *De Volkskrant*, 7 februari 1976 Prins weer in opspraak.

¹²⁸ *De Volkskrant*, 7 februari 1976, Prins opnieuw in opspraak.

¹²⁹ *De Volkskrant*, 7 februari 1976, Ten Geleide Steekpenningen.

¹³⁰ Laan, G., *De Miljoenendans*, 42-43.

¹³¹ Es, van, G., *Door onze redacteurs*, 55.

¹³² Een voorbeeld daarvan is *de Volkskrant*, 21 januari 1976, H. Teengs Gerritsen wil nu heel eerlijk zijn.

¹³³ Zie index artikelen in de bibliografie van deze scriptie.

Op 9 februari benadrukken beide kranten dat Bernhard het werk van de commissie op prijs stelt en dat de naam van de prins officieel niet genoemd is voor de Amerikaanse senaatscommissie.¹³⁴ *De Volkskrant* interviewt ook Sim Visser, oud-minister van Defensie. Die erkent dat Nederland een sleutelrol speelde bij de bestelling van vliegtuigen, maar hij gelooft niet dat Bernhard de aankoop van Lockheed-toestellen ook maar iets beïnvloedde.¹³⁵

Beide kranten zetten in hun commentaren vraagtekens bij de commissie. De *NRC* schrijft: ‘Een commissie, hoe onafhankelijk haar leden ook mogen zijn, zal het strafrechtelijke aspect niet volledig kunnen behandelen.’¹³⁶ *De Volkskrant* wijst op problemen die de commissie kan tegenkomen, bijvoorbeeld dat veel geld op geheime Zwitserse rekeningen staat. Bovendien is er, in tegenstelling tot de Amerikaanse tegenhanger, geen verschijningsplicht voor de commissie. Het commentaar oppert dan ook om omkoopschandalen breder te onderzoeken, eventueel zelfs met een parlementaire enquête.¹³⁷

Naast profielen van commissieleden en nieuwsberichten over het commissiewerk en de contacten tussen de commissie en de prins die de RVD meldt, komt zowel *de Volkskrant* als de *NRC* met eigen nieuws. Zo bericht *de Volkskrant* dat de Zwitserse advocaat Hubert Weisbrod erkent cheques van Lockheed te hebben ontvangen met opdracht die door te sturen naar een Zwitserse bank. Weisbrod ontkent dat hij ooit geld van Lockheed aan de prins heeft overgemaakt.¹³⁸ De *NRC* slaagt erin Fred Meuser, Europees Lockheed-agent en persoonlijke vriend van Bernhard, te interviewen. Hij laat weten dat ‘de tijd nog niet rijp is voor een uitvoerig interview’, maar dat er een moment komt dat men zich zal schamen voor de beschuldigingen tegenover Bernhard.¹³⁹

Een ander bewijs dat de kranten Bernhard scherp volgen, is de ophef over zijn toespraak voor ondernemers in Davos op 6 februari. Daarin verzet de prins zich tegen de benepen campagne die tegen vrij ondernemerschap wordt gevoerd in sommige kringen. Premier Den Uyl sust de kwestie door te zeggen dat hij het optreden van de prins betreurt.¹⁴⁰ Deze ophef illustreert dat journalisten zich in Bernhard verdiepen omdat ze een toespraak aanhalen, die hij uitsprak voordat het Lockheed-schandaal losbarstte.

¹³⁴ *De Volkskrant*, 9 februari 1976, Onderzoek naar rol prins en *NRC*, 9 februari 1976 Naam prins officieel niet genoemd.

¹³⁵ *De Volkskrant*, 9 februari 1976, Voormalig regeringsfunctionaris: Nederland in sleutelrol bij bestelling Lockheed.

¹³⁶ *NRC Handelsblad*, 9 februari 1976, Vragen.

¹³⁷ *De Volkskrant*, 11 februari 1976, Ten Geleide Onderzoek.

¹³⁸ *De Volkskrant*, 11 februari 1976 Weisbrod erkent ontvangst van Lockheed-cheques.

¹³⁹ *NRC Handelsblad*, 12 februari 1976, Fred Meuser: “Men zal zich eens schamen”.

¹⁴⁰ *De Volkskrant*, 16 februari 1976, Rede prins oorzaak van tegenspraak, *NRC*, 16 februari 1976, Den Uyl niet gelukkig met rede Bernhard.

4.2.3 April: Lockheed-akkoord in de kranten en nieuwe onthullingen

Het parlement gaat op 29 maart akkoord met een overeenkomst die de commissie heeft gesloten met het Amerikaanse ministerie van Justitie om informatie uit te wisselen. Verzoeken om wederzijdse bijstand mogen alleen via diplomatieke kanalen gebeuren.¹⁴¹ Hiermee beperkt het parlement de mogelijkheden zelf onderzoek te doen. Beide kranten berichten over het akkoord, maar komen in de periode tot en met 10 april ook met eigen nieuws.

Dit eigen nieuws gaat over de relatie die de prins had met de Pakistaanse sjeik Ali Ahmed. De betrouwbaarheid van deze financier was al in 1967 twijfelachtig, maar toch bleef Bernhard hem ‘mijn goede vriend’ noemen.¹⁴² *De Volkskrant* brengt in kaart hoe Ahmed een zakenman voorloog en bij verschillende Nederlandse bedrijven zijn beloften niet nakwam.¹⁴³

In de *NRC* komt de secretaris van de prins aan het woord die bevestigt dat Bernhard ondernemers doorstuurde naar de sjeik. De RVD wil niet op de relatie tussen het tweetal reageren omdat de dienst ervan uitgaat dat commissie-Donner die zou uitzoeken.¹⁴⁴ De commissie zal daar niets over zeggen, maar dat was toen nog niet duidelijk. De berichtgeving over de sjeik illustreert dat de kranten in de dubieuze vriendenkring van Bernhard doken om nieuws te halen.

Daarnaast schreven ze artikelen over het officiële Lockheed-nieuws, dat kwam van de overheid en de politieke partijen. Voorbeelden daarvan zijn artikelen over de twijfel bij de PvdA over het Lockheed-akkoord¹⁴⁵ en de brief van de commissie op 9 april. Daarin beklagen de commissieleden zich dat het lang duurt voor het materiaal uit Amerika beschikbaar is.¹⁴⁶

De commissie motiveert de openbaarmaking van de brief aldus: ‘de commissie [acht] het gewenst een aanduiding te geven van de voortgang harer werkzaamheden, maar ook van de moeilijkheden die zij thans moet overwinnen.’ Volgens *Waarheid*-journalist Klinkenberg stuurt de commissie de brief alleen om zich te verweren tegen de beschuldiging in de pers begin april dat ze Lockheed in de doofpot wil stoppen. Bovendien zouden er volgens zijn Amerikaanse bron toen al wel degelijk belangrijke documenten vanuit Amerika naar Den

¹⁴¹ Klinkenberg, W., *Prins Bernhard*, 492.

¹⁴² *De Volkskrant*, 29 maart 1976, Geheimzinnige sjeik Ahmed ook actief in Nederland.

¹⁴³ *De Volkskrant*, 29 maart 1976, Geheimzinnige sjeik Ahmed ook actief in Nederland, en 30 maart, Sjeik Ali hield zakenman maandenlang aan het lijntje.

¹⁴⁴ *NRC Handelsblad*, 9 april 1976, Bernhard zond ondernemers naar sjeik Ahmed.

¹⁴⁵ *NRC Handelsblad*, 2 april 1976 PvdA: Kamer moet alles over Lockheed zien, en *de Volkskrant*, 8 april 1976, Voor vlot onderzoek: Lockheed-akkoord geen regeringszaak.

¹⁴⁶ *De Volkskrant*, 10 april 1976 Materiaal VS blijft nog uit en *NRC Handelsblad*, Den Uyl: Spoedig Lockheedstukken uit de Ver. Staten.

Haag zijn gestuurd omdat de Amerikaanse overheid ook bang was voor een Haagse doofpot.¹⁴⁷

In beide geanalyseerde kranten is geen bewijs voor deze twee beweringen te vinden. *Vrije Volk*-journalist Laan die samen met een collega als enige journalist door de commissie werd gehoord, geloofde daarna niets meer van de doofpotbeschuldigingen. Hij stelt dat de commissie echt haar best deed duidelijkheid in een duistere zaak te brengen.¹⁴⁸ Een ander bewijs van openheid is dat de commissie in de brief schrijft heel Bernhards financiële administratie door accountants te laten onderzoeken.

4.2.4 Juni: Victor Ba(a)rn in de kranten

Dat lang niet alle Lockheed-krantenberichten gebaseerd zijn op nieuws van de autoriteiten blijkt ook in de eerste week van juni. Op 1 juni bericht *de Volkskrant* over een artikel in de Britse krant *The Daily Mirror*. De prins zou in 1970 1,5 miljoen anoniem aan het Wereld Natuur Fonds hebben geschonken. De enige bron voor deze informatie is een anonieme zoöloog, die over de schenking heeft gesproken met D66-leden. In het *Volkskrant*-artikel zegt fractievoorzitter Terlouw dat hij de informatie door zal spelen naar de commissie.¹⁴⁹ Die komt er in het eindrapport echter niet meer op terug.

Dat geldt niet voor de tweede kwestie die dan speelt: een betalingsbewijs op naam van Victor Ba(a)rn. (krantenartikelen spreken over Barn, commissierapport over Baarn, toevoeging MK). Die heeft in 1968 een Zwitserse cheque van honderdduizend dollar geïnd. De kranten weten via een Amerikaans commissielid dat de commissie-Donner een betalingsbewijs en een Amerikaanse lijst met namen heeft gekregen van tussenpersonen die geld voor de prins hebben ontvangen. Barn staat ook op die lijst.¹⁵⁰ In de *NRC* weigert de commissie-Donner noch te ontkennen, noch te bevestigen dat ze weet wie Barn is.¹⁵¹

Twee dagen later, 5 juni, bericht de *NRC* dat er toch geen betalingsbewijs is overgedragen. Volgens een ander staflid van de Amerikaanse commissie heeft haar commissie nooit bewijzen gehad, dat er geld is betaald aan Bernhard. Alle documenten over het Lockheed-geld zijn vernietigd door Lockheed zelf.¹⁵²

¹⁴⁷ Klinkenberg, W., *Prins Bernhard*, 494.

¹⁴⁸ Laan, G, *De Miljoenendans* 64.

¹⁴⁹ *De Volkskrant*, 1 juni 1976 World Life kreeg anoniem 1,5 mln.

¹⁵⁰ *De Volkskrant*, 4 juni 1976, Commissie-Donner kent tussenpersoon..

¹⁵¹ *NRC Handelsblad*, 3 juni 1976 Commissie weet wie 100.000 dollar van Lockheed incasseerde.

¹⁵² *NRC Handelsblad*, 5 juni 1976, "Documenten Lockheedgeld vernietigd".

Het is belangrijk om vast te stellen dat in juni nog nergens het directe verband werd gelegd tussen Baarn en de prins. In het commissierapport staat uiteindelijk dat de kans groot is dat Baarn Bernhard is, maar dat het niet is bewezen.

4.2.5 Augustus: rapport en politieke afhandeling in de kranten

Wanneer de commissie op 12 augustus het rapport inlevert en Den Uyl zegt enkele weken nodig te hebben om het te bestuderen, melden beide kranten dat. Voor *de Volkskrant* is het belangrijkste nieuws dat het rapport misschien deels geheim blijft.¹⁵³ De reden daarvoor is dat er Amerikaanse toestemming nodig is om informatie uit de senaatscommissieverhoren te publiceren.

De *NRC* bericht daarnaast over de start van de speculaties na Den Uyls verklaring. Verwacht was dat de premier pas zou spreken bij de presentatie van de regeringsverklaring over het rapport. ‘De tussentijdse mededeling (...) heeft bij sommige regeringspartijen geleid tot speculaties over de ernst van de conclusies van de commissie.’¹⁵⁴

Tot de openbaarmaking van het rapport op 26 augustus en de regeringsverklaring schrijven beide kranten verschillende keren over het rapport en hoe daarmee wordt omgegaan, onder meer dat het met het koningspaar en met steeds meer ministers wordt besproken. Zo melden ze dat de koningin terugkomt van vakantie om over de zaak te overleggen.¹⁵⁵

Op 21 augustus berichten beide dat de commissie de concept-tekst met de prins besprak. Dat wil de premier niet bevestigen of ontkennen, maar hij zegt wel toe het te onderzoeken.¹⁵⁶ *De Volkskrant* voert daarnaast woordvoerders van de Amerikaanse commissie en het ministerie van Justitie op, die bevestigen dat de prins zijn advocaten heeft geraadpleegd over de tekst. Ook meldt de krant dat er ‘in Den Haag aanwijzingen [zijn] dat de prins “correcties” heeft voorgesteld.’¹⁵⁷ De verklaring van Den Uyl is dus niet de enige bron voor de krant.

Dat de kranten in deze zaak niet afwachtend zijn, blijkt ook uit het tijdstip waarop ze de conclusies van het rapport publiceren. *De Volkskrant* bericht op basis van ingewijden op 25 augustus dat het rapport negatiever is dan tot dusver voorspeld. Dat is volgens die bronnen ook de reden dat er zoveel overleg nodig is tussen de koningin en het kabinet, en tussen de

¹⁵³ *De Volkskrant*, 14 augustus 1976, Rapport-Donner blijft wellicht deels geheim.

¹⁵⁴ *NRC Handelsblad*, 14 augustus 1976, Aankondiging van Den Uyl leidt tot speculaties.

¹⁵⁵ Voorbeelden zijn *NRC Handelsblad*, 14 augustus, Koningin terug van vakantie voor overleg over rapport-Donner en *de Volkskrant*, 18 augustus 1976, Drie ministers voeren overleg met koningin. Voor de hele lijst zie index.

¹⁵⁶ *NRC Handelsblad*, 21 augustus 1976, Onderzoek naar geruchten over rapport-Donner.

¹⁵⁷ *De Volkskrant*, 21 augustus 1976, Commissie besprak tekst met prins.

kabinetleden onderling over de te nemen maatregelen.¹⁵⁸ De *NRC* meldt op 26 augustus, nog voordat Den Uyl de regeringsverklaring aflegt, dat Bernhard opstapt als inspecteur-generaal.¹⁵⁹

De berichtgeving over de affaire piekt op 27 en 28 augustus. Op de 27^e wijdt *de Volkskrant* er 6,5 pagina aan, een dag later 1,5. Voor de *NRC* is dat 6 en 2,5 pagina. Beide berichten over het rapport, de maatregelen (de prins snijdt banden met bedrijfsleven en Defensie door), Bernhards reactie en die van de Kamer daarop. Ze publiceren de twee belastende brieven van Bernhard uit 1974. De *NRC* drukt zelfs de letterlijke rapporttekst over Bernhards relatie met Lockheed en de conclusies af.¹⁶⁰ De discussie barst opnieuw los of Bernhard strafrechtelijk moet worden vervolgd en wat de relatie is tussen de ministeriële verantwoordelijkheid voor leden van het Koninklijk Huis en hun openbare functies. Over het eerste zegt Den Uyl in de regeringsverklaring dat de juridische basis daarvoor ontbrak.

In het commentaar van 27 augustus concludeert *de Volkskrant* dat het rapport en Bernhards openbare spijtbetuiging pijnlijk, maar onvermijdelijk zijn. De krant roemt de regering: ‘De maatregelen (...) zijn in de gegeven omstandigheden vrijwel zeker de beste oplossing.’¹⁶¹

Het *NRC*-commentaar van die dag onderschrijft dit, al geeft het wel aan dat de controle op Bernhards handelen te lang onvoldoende was. Het sluit af met te benadrukken hoe verheugend het is dat Juliana op de troon blijft en er geen crisis is uitgebroken.¹⁶²

Kwamen de kranten eind augustus met onthullingen die niet in het rapport stonden? Het antwoord daarop is ontkennend, al schrijven ze soms stelliger artikelen dan op basis van het rapport gerechtvaardigd is. Zo meldt *de Volkskrant* zonder extra bronnen dat Victor Baarn de codenaam van Bernhard was, hoewel de commissie alleen aangeeft dat Baarn zeer waarschijnlijk Bernhard is.¹⁶³

Dat het bij de Lockheed-affaire om meer dan alleen de handelswijze van Bernhard ging, bewijst de tekening ‘Topje’ in *de Volkskrant*. Hierop staat de ijsberg met top Bernhard. Er komt een boot aan met de commissieleden aan boord. Hun tekst: ‘Kijk eens wat we hier

¹⁵⁸ *De Volkskrant*, 25 augustus 1976, Rapport-Donner negatiever dan gedacht.

¹⁵⁹ *NRC Handelsblad*, 26 augustus 1976, Prins Bernhard legt aantal functies neer.

¹⁶⁰ *NRC Handelsblad*, 27 augustus 1976 Wie gaat er schuil achter Victor Baarn?, en “ Prins nam volstrekt laakbare initiatieven”.

¹⁶¹ *De Volkskrant*, 27 augustus 1976, Ten Geleide, Onvermijdelijk.

¹⁶² *NRC Handelsblad*, 27 augustus 1976, Geen crisis om de monarchie.

¹⁶³ *De Volkskrant*, 27 augustus 1976, Codenaam van prins was ‘Victor Baarn’.

aantreffen'. Onder het wateroppervlak blijft echter de 'ondoorgroendelijke ijsberg van het militair-industrieel complex' onzichtbaar voor de commissie.¹⁶⁴

De berichtgeving over het debat op 30 augustus bevat in beide kranten ook geen eigen nieuws. Zoals verwacht¹⁶⁵ wordt het geen scherp debat en schaarde de Kamer zich achter het kabinet.¹⁶⁶ *De Volkskrant* besteedt meer aandacht dan de *NRC* aan de kansloze motie van de PSP. Die tweemansfractie wil als enige dat er een gerechtelijk vooronderzoek tegen Bernhard wordt gestart.¹⁶⁷

Naast steun voor het kabinetsbeleid is een andere uitkomst van het debat Den Uyls toezegging dat wettelijk beter zal worden vastgelegd wat de ministeriële verantwoordelijkheid voor leden van het Koninklijk Huis inhoudt. Ook belooft hij mee te werken als de Kamer een parlementair onderzoek wil naar wapenaankopen.¹⁶⁸ Dat onderzoek komt er echter niet, hoewel linkse partijen dat wel willen, maar zij hebben geen Kamermeerderheid.

De *NRC* wijdt 31 augustus een optimistisch commentaar aan de afwikkeling van het Lockheed-schandaal. De krant erkent dat het rapport vragen onbeantwoord laat, zoals de reikwijdte van de ministeriële verantwoordelijkheid en of Lockheed ook Kamerleden heeft benaderd. Maar ondanks dat hebben het rapport, de regeringsverklaring en het debat ervoor gezorgd dat 'men minder dan ooit [kan] twijfelen aan de wortels van de constitutionele monarchie'.¹⁶⁹ De enige kanttekening die in het commentaar wordt gemaakt, is dat die wortels de afgelopen jaren meer aandacht hadden verdiend. Deze constatering is de winst van de 'droeve kwestie' volgens de *NRC*.

4.3 Analyse verslaggeving *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad*

Als je de hoeveelheid artikelen over de Lockheed-affaire in de vijf geanalyseerde periodes in twee kranten bekijkt, valt direct het hoge aantal op. Pagina's vol zijn er over geschreven.¹⁷⁰ De twee pieken liggen begin februari en eind augustus. Vooral in augustus is het aantal artikelen over Bernhard zo hoog dat alleen artikelen worden besproken, die nieuws bevatten.

¹⁶⁴ *De Volkskrant*, 27 augustus 1976, Topje.

¹⁶⁵ *De Volkskrant*, 30 augustus 1976, Fracties rekenen op sober debat.

¹⁶⁶ *NRC Handelsblad*, 30 augustus 1976, Kamer achter regering in zaak-Bernhard.

¹⁶⁷ *De Volkskrant*, 31 augustus 1976, Motie kansloos over stappen tegen prins en *NRC Handelsblad*, Relatie kabinet en Koninklijk Huis in studie.

¹⁶⁸ *De Volkskrant*, 31 augustus 1976, Status Oranje scherper omlijnd.

¹⁶⁹ *NRC Handelsblad*, 31 augustus 1976, Stap voorwaarts.

¹⁷⁰ Een precies aantal is lastig te geven omdat dat heel erg afhangt van wanneer je zegt dat een artikel over Bernhard en Lockheed gaat. Als de definitie is dat zijn naam erin voor moet komen, zijn het er veel meer dan als hij het hoofdonderwerp moet zijn. Zie voor een overzicht van de artikelen, waarin Bernhard of Lockheed genoemd wordt of onderwerpen die daarmee samenhangen, de index in de bibliografie van deze scriptie.

Zo wordt een *NRC*-artikel over Bernhards verleden vóór Lockheed niet nader geanalyseerd.¹⁷¹ Toch zou je kunnen zeggen dat ook de grote schaal waarop de berichtgeving over Bernhard plaatsvindt, aangeeft dat de royaltyverslaggeving is veranderd ten opzichte van de jaren vijftig.

De vraag of er in de vijf geanalyseerde periodes een bewuste keuze is gemaakt om een nieuwswaardig niet te melden is lastig te beantwoorden omdat de literatuur daarover schaars is. Duidelijk is wel dat journalisten niet ongelimiteerd onderzoek konden doen. *NRC*-journalist Ben van der Velden, lid van het twee man sterke *NRC*-Lockheed-team, noemt achteraf als beperkingen dat er geen reizen naar de Verenigde Staten en Zwitserland zijn gemaakt. De correspondenten schreven daarover. Dit valt in de categorie van interne factoren, de hoeveelheid tijd en geld die journalisten aan het onderwerp kunnen besteden. Daarnaast mocht het onderzoeksteam geen artikelen schrijven over de officiële Haagse berichtgeving. Dat was de taak van de Haagse redactie.¹⁷² De vraag is echter of er bij deze beperkingen sprake is van zelfcensuur, of dat het voorbeelden zijn van territoriumdrang van deelredacties en correspondenten.

Voor beide kranten geldt dat ze vóór 6 februari 1976 met eigen nieuws komen. De via de RVD verspreide verklaring van Bernhard in december dat hij alle betrokkenheid bij corruptie ontkent, weerhoudt hen niet zelf onderzoek te doen. Dit bewijst dat het maatschappelijk klimaat sinds de jaren vijftig, toen de Hofmans-affaire speelde, is veranderd. Berichten over het koningshuis zijn niet langer per definitie positief en de autoriteiten worden niet langer op hun woord geloofd. Er is geen sprake meer van expliciete externe factoren zoals een premier, die de pers verbiedt over de affaire te schrijven.

Ook in de tweede periode, na de instelling van de commissie, blijven de kranten kritisch. Zo plaatsen beide in hun commentaren kanttekeningen bij de commissie. Bovendien laten ze naast de te verwachten bronnen zoals de premier, politici en de RVD, ook experts aan het woord. Een voorbeeld daarvan is hoogleraar staatsrecht Prakke die vindt dat het kabinet zich wel meer kan distantiëren van de handelswijze van de prins.¹⁷³ Deze grotere variatie in brongebruik toont aan dat er in de fase van informatievergaring minder sprake is van zelfcensuur. Er worden verschillende standpunten tegenover elkaar gezet.

Een verschil in de verslaggeving van de kranten is de hoeveelheid aandacht die ze aan buitenlandse Lockheed-ontwikkelingen geven. De *NRC* doet dat meer dan *de Volkskrant*. Een

¹⁷¹ *NRC Handelsblad*, 28 augustus 1976, Was getekend, Bernhard.

¹⁷² Es, van, G., *Door onze redacteuren*, 56.

¹⁷³ *De Volkskrant*, 10 februari 1976 Hoogleraar staatsrecht Prof. Prakke: Kabinet kan wel afstand nemen van daden prins.

mogelijke verklaring daarvoor is dat in de beginselverklaring van de eerste staat dat de krant gericht is op het buitenland.

In april, de derde periode, komen beide kranten met onthullingen over Bernhards relatie met sjeik Ahmed. Dat er toch bij journalisten schroom bestond om negatief over de prins te schrijven blijkt uit een uitspraak van journalist Van der Velden. Hij stelt dat ‘het lang aangehangen geloof dat de prins slachtoffer was geworden van vuige aantijgingen’, het onderzoek niet vergemakkelijkte. Dat de commissie-Donner onderzoek deed, bewees echter voor hem de ernst van de zaak en dat er echt wel iets aan de hand was.¹⁷⁴ Journalisten hebben soms de bevestiging van een officiële instantie nodig om verder te gaan met hun eigen onderzoek. Dit kan er ook toe leiden dat journalisten hun onderzoek stoppen als er geen instantie is die het verhaal kan bevestigen. Daarom valt deze reden om iets al dan niet te publiceren, in de categorie interne factoren bij journalistieke mores.

Ondanks dat journalisten zelf terughoudendheid voelden bij hun Oranje-berichtgeving, concludeert historicus Marco van der Hoeven dat Oranjeverenigingen hen wel de schuld geven voor wat ze zien als een hetze tegen de prins. In Van der Hoevens scriptie over hoe Oranjegezind Nederland omging met de Lockheed-affaire, reageert *Trouw*-journalist Fred Lammers als volgt op de kritiek van de Oranjeverenigingen: ‘De pers kreeg als boodschapper de schuld in de schoenen geschoven. Alsof wij het allemaal hadden bedacht.’¹⁷⁵

In juni bericht zowel *de Volkskrant* als de *NRC* over Victor Baarn. De bron voor deze informatie is de Amerikaanse senaatscommissie, de Nederlandse commissie laat nog steeds niets los over het onderzoek.

Die duidelijkheid komt pas in augustus. Nog voordat de commissie het rapport bekend maakt, staat de strekking ervan al in de kranten. De bronnen daarvan zijn niet verder geïdentificeerd dan ‘ingewijden’. Toch gaat het te ver om dit vage bronnengebruik zelfcensuur te noemen. Bij berichtgeving over politiek gevoelige zaken, zeker als het koningshuis erbij betrokken is, zijn bronnen nu eenmaal schaars. Het is een verdedigbare journalistieke afweging om die bronnen te anonimiseren om hen te beschermen en zo ook als bron te behouden voor toekomstig nieuws.

De conclusies van de commissie zijn hard, al is er geen onomstotelijk bewijs gevonden dat Bernhard corrupt was. Zowel *de Volkskrant* als de *NRC* steunt de maatregelen van het kabinet en noemt Bernhards spijtbetuyging noodzakelijk. Het is opmerkelijk dat geen van beide kranten nog terugkomt op eigen ontdekkingen die ze sinds het begin van de affaire

¹⁷⁴ Es, van, G., *Door onze redacteuren*, 59.

¹⁷⁵ Hoeven, van der, M., ‘*Oranje is de band, die allen zamenflecht*’, 65.

hebben gedaan. Een mogelijke verklaring daarvoor is dat de inhoud van het rapport zelf al zo schokkend was, dat de kranten hun handen er vol aan hadden om daarvan verslag te doen. Bovendien waren die onthullingen vaak gebaseerd op buitenlandse bronnen¹⁷⁶ en was daar in augustus niets nieuws over te melden.

Wanneer de berichtgeving in de vijf periodes bekeken wordt, valt op dat de kranten niet alleen nieuwsberichten en commentaren aan de kwestie wijden. Er verschijnen ook opiniestukken, columns en tekeningen.¹⁷⁷ De variatie aan artikelen is dus groter dan alleen een kale weergave van de standpunten van de kranten en Haagse bronnen.

Of er nog meer veranderingen zijn in de royaltyverslaggeving en in hoeverre die te verklaren zijn, zal ter sprake komen in de conclusie van deze scriptie.

¹⁷⁶ Het *Volkskrant*-artikel begin juni over de anonieme WNF-schenking in 1970 is een voorbeeld daarvan.

¹⁷⁷ Een voorbeeld van de eerste is *NRC Handelsblad*, 16 februari 1976, Commissie van onderzoek is semi-officieel. Voorbeelden van de tweede en derde zijn, *de Volkskrant*, 10 februari 1976, Betrekkelijk klein schandaal en 27 augustus, Het topje.

5. Conclusie

Inleiding: Hofmans en Lockheed vergeleken

Tussen de Hofmans-affaire in 1956 en de Lockheed-affaire in 1976 verstreek twintig jaar. De hoofdvraag van deze scriptie is: wat wisten de kranten van de affaires en wat haalde daarvan in welke vorm de krantenpagina's?

Gedeeltelijk kunnen de veranderingen in de verslaggeving worden toegeschreven aan de veranderde maatschappij en de gewijzigde positie van kranten ten opzichte van de monarchie. Het zou echter te gemakkelijk zijn om het bij deze constatering te laten. Het schema van fases en factoren wanneer er sprake is van zelfcensuur dient daarom als basis om de verslaggeving van de twee affaires te vergelijken. De verschillen zullen worden verklaard. Datzelfde geldt voor de vergelijking tussen *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad*.

5.1 Fases en factoren in zelfcensuur rond Hofmans en Lockheed

In de jaren vijftig was de monarchie nog echt een samenbindend element in de samenleving. Het was niet gepast om daar negatief over te berichten. Het ontzag voor gezagsdragers was destijds ook groter dan in de jaren zeventig. Dit is ook terug te vinden in de krantenartikelen en de literatuur over de Hofmans-affaire. Terugkijkend verbaast *Volkskrant*-journalist Gerard van den Boomen zich erover dat geen van de journalisten boos wegliep toen premier Drees zei dat er niets van de vertrouwelijke persconferenties mocht worden gepubliceerd.¹⁷⁸

De zelfcensuur bij deze affaire trad al op bij de selectie, de eerste fase. De redenen daarvoor vallen vooral onder de noemer maatschappelijk klimaat. De uitzonderingen daarop zijn het (externe) verbod van Drees en de onderlinge afspraak van de hoofdredacteuren om tot 13 juni niet te publiceren. Dat laatste is een voorbeeld van een interne medium-gebonden factor, de afspraak gold voor alle kranten die bij de sectie Hoofdredacteuren waren aangesloten.

Als er dan toch over Hofmans werd geschreven, trad er ook zelfcensuur op in de tweede fase, die van informatie vergaren. Veel van de geraadpleegde bronnen waren officiële bronnen zoals de regering, de RVD of de Commissie van Drie. Aan eigen nieuwsgaring deden beide kranten niet. De enige andere bron die ze raadpleegden, was de buitenlandse pers. Maar die haalden ze alleen maar aan om er schande van te spreken en de Nederlandse journalistiek te prijzen.

¹⁷⁸ Sommer, M, *Krantebeest*, 109.

Ook in de derde fase, die van het schrijven, was er sprake van zelfcensuur. Meestal ging het dan om interne factoren zoals het maatschappelijk klimaat, maar ook om de persoonlijke overtuiging van journalisten. De uitspraak van *Handelsblad*-journalist Herman Besselaar illustreert dat. Hij stelt dat journalisten voor zichzelf hadden afgedaan als ze, toentertijd zoals hij dat noemde ‘Oranje bekladden.’¹⁷⁹

Gedurende de Hofmans-affaire verschoven de redenen om iets al dan niet te publiceren al snel van externe factoren naar interne factoren, of in ieder geval naar de tussenvorm, waarbij die twee factoren gemengd zijn. Een voorbeeld daarvan is dat een verslaggever in de jaren vijftig zich niet verdiepte in het koninklijke privé-leven omdat hij aannam dat lezers (externe factor) daarover toch niet wilden lezen.

Die verschuiving van externe naar interne factoren, die een rol spelen om iets niet te publiceren, is in 1976 bij de Lockheed-affaire nog duidelijker zichtbaar. Er is geen premier meer die journalisten verbiedt iets te publiceren. De onthullingen van Nederlandse journalisten dragen er, naast de uitspraken voor de Amerikaanse senaatscommissie, toe bij dat Den Uyl een onderzoekscommissie naar de Lockheed-beschuldigingen instelt. Een ander verschil in de berichtgeving over de twee affaires is de hoeveelheid artikelen. Het aantal Lockheed-artikelen is meer dan drie keer zoveel als het aantal Hofmans-berichten. Dat komt voornamelijk doordat de Lockheed-verslaggeving niet beperkt blijft tot de officiële bronnen.

In de eerste fase, selectie, zorgt het maatschappelijke klimaat voor een beperktere vorm van zelfcensuur dan twintig jaar eerder. Het koningshuis is niet langer alleen een samenbindend instituut waar zonder meer positief over moet worden bericht. Een kritische houding ten opzichte van de autoriteiten, in dit geval de monarchie, wordt zelfs gezien als bewijs van een goede journalistieke houding. Dit betekent echter niet dat alles over de Oranjes de krant haalt. Zowel *de Volkskrant* als de *NRC* berichten alleen over Bernhard voor zover hij Nederland en het bedrijfsleven in diskrediet heeft gebracht. Toch levert ook deze beperkte omschrijving van Oranje-nieuws nog veel meer artikelen op dan bij de Hofmans-affaire.¹⁸⁰

In de tweede fase, informatie vergaren, leunen beide kranten minder zwaar op de officiële bronnen zoals de premier, commissie-Donner en de RVD. In plaats daarvan doen ze aan eigen nieuwsgaring en publiceren ze veel uit buitenlandse kranten, zonder daar schande over te spreken zoals bij de Hofmans-affaire. Een extra bron die journalisten bij de Lockheed-verslaggeving gebruiken, is de informatie van de Amerikaanse senaatscommissie. Deze is vaak scheutiger met berichten dan de Nederlandse tegenhanger.

¹⁷⁹ Brunt, L. ‘Koningshuis en pers in Nederland.’, 201.

¹⁸⁰ De index van artikelen van beide affaires in de bibliografie van deze scriptie bewijst dat.

Bij het brongebruik van journalisten valt echter wel op dat, als er officieel nieuws te melden is, ze terugvallen op de traditionele bronnen zoals politici en de RVD. Het eigen nieuws dat beide kranten gedurende de affaire hebben verzameld, wordt niet meer aangehaald bij de verslaggeving over de presentatie van het onderzoeksrapport van de commissie-Donner. Dit is deels te verklaren door het diepgewortelde journalistieke gebruik dat er een officiële instantie moet zijn die het nieuwsfeit bevestigt om verder (eigen) journalistiek onderzoek te rechtvaardigen. Een prozaïsche verklaring is dat er geen nieuwe ontwikkelingen waren in het eigen Lockheed-nieuws.

Ook bij de derde fase, het schrijven, treedt er in de Lockheed-verslaggeving zelfcensuur op door interne factoren, zoals de terughoudendheid om over koninklijk privéleven te schrijven. Een ander voorbeeld is de journalistieke overweging om niet alle bronnen van het Lockheed-nieuws bekend te maken. Politiek nieuws, zeker als het over het koningshuis gaat, ligt nu eenmaal gevoelig. Daarom is het te verdedigen dat de kranten hun (schaarse) bronnen beschermen door hen alleen aan te duiden als ‘bronnen in Den Haag’.

5.2 *Volkskrant*- en *NRC*-verslaggeving vergeleken

In vergelijking met het *Algemeen Handelsblad* schrijft *de Volkskrant* veel over de Hofmans-affaire en het Koninklijk Huis.¹⁸¹ Een mogelijke verklaring daarvoor is dat *de Volkskrant* dan nog een katholiek dagblad is. Tot 1965 is de onderkop nog ‘Katholiek dagblad voor Nederland’. De krant voelt zich misschien eerder dan het liberale *Handelsblad* geroepen om over de monarchie te berichten en er een mening over te hebben.

Twintig jaar later tijdens de Lockheed-affaire is *de Volkskrant* geen katholieke krant meer. Het is een progressief blad geworden. Deze verandering maakt dat het verschil in royaltyverslaggeving bij deze krant beter te zien is dan bij de *NRC*. Beide kranten storten zich op de affaire. De *NRC* maakt zelfs een onderzoeksteam van twee journalisten maandenlang vrij voor de zaak. Onduidelijk is of *de Volkskrant* ook een dergelijk team had. Redacteur Harry Rodenburg schreef wel vaak over de ontwikkelingen rond Lockheed en het Koninklijk Huis. Bovendien komt zijn krant, net als de *NRC*, met eigen nieuws door onderzoek.

Een verschil in de Lockheed-verslaggeving van beide kranten is de hoeveelheid aandacht die ze besteden aan buitenlandse ontwikkelingen van het schandaal. Dat doet de *NRC* meer dan *de Volkskrant*. Dit sluit ook aan bij de beginselverklaring waarin staat dat de *NRC* gericht wil zijn op het buitenland.

¹⁸¹ zeventien *Volkskrant*-artikelen tegenover negen *Handelsblad*-artikelen, zie verder hoofdstuk 3.

5.3 Geen zelfcensuur in royaltyverslaggeving meer?

Betekent de groeiende aandacht voor het Koninklijk Huis en de bereidheid van journalisten om daarover te berichten dat de zelfcensuur in de royaltyverslaggeving niet meer bestaat? Verre van dat. Een bewijs daarvoor is de terughoudendheid in 1976 waarmee de kranten over Bernhards buitenechtelijke dochter Alexia in Parijs berichten. Eind februari 1976 komt *De Telegraaf* met die onthulling nadat verschillende buitenlandse bladen over haar hadden geschreven. De regeringswoordvoerder komt niet verder dan de verklaring dat Den Haag officieel niets weet van een ‘Parijse situatie’.¹⁸² In de geanalyseerde kranten voor deze scriptie komt de kwestie nergens terug. Dit sluit aan bij het al eerder geuite vermoeden dat journalisten doorgaans alleen over zaken berichten, wanneer een officiële bron dat kan bevestigen. Die bevestiging komt pas in 2004 in *de Volkskrant* als Bernhard in een postuum gepubliceerd interview het bestaan van zijn buitenechtelijke dochter(s Alicia en) Alexia erkent.¹⁸³

Een andere plausibele verklaring waarom de kranten destijds niet over Alexia schreven, is dat ze een buitenechtelijke dochter mogelijk als een privé-zaak van de koninklijke familie beschouwde. De heersende opvatting was dat daarover, in ieder geval tijdens Bernhards leven, niet uitgebreid moest worden bericht.

Nu zijn de buitenechtelijke dochters beiden bekend, maar dat betekent niet dat al het Oranjenieuws de kranten haalt. De RVD schermt het koninklijke privé-leven af en *de Volkskrant* en de *NRC* berichten daar alleen over als het grotere consequenties heeft dan voor de Oranjes persoonlijk. Bovendien zijn hofbronnen schaars, net als in de jaren zeventig. Dit betekent dat de journalistieke afweging om niet alles te publiceren om zo bronnen te beschermen nog altijd moet worden gemaakt.

¹⁸² Klinkenberg, W., *Prins Bernhard*, 502.

¹⁸³ zie voor het complete interview Broertjes, P. en Tromp J., *De prins spreekt*.

Bibliografie

6.1 Literatuur

- Arlman, H. en Mulder G., *Van de prins geen kwaad: Prins Hendrik en andere dossiers van Oranje*, Sijthoff, Alphen aan den Rijn, 1983.
- Arlman, H. en Mulder G., 'De ongemakkelijke verhouding tussen pers en monarchie' in Amerongen, van M. e.a. (red.) *Luizen in de pels: 100 jaar journalistiek in Nederland*, Raamgracht, Amsterdam, 1984.
- Bootsma, P., *De verbeelding aan de macht: Het kabinet-Den Uyl 1973-1977*, SDU, Den Haag, 1999.
- Broertjes, P. en Tromp J., *De prins spreekt*, Balans, Amsterdam, 2004.
- Brunt, L. 'Koningshuis en pers in Nederland.' *Sociologisch Tijdschrift*, nr.16 (1989): 199-229.
- Daalder, H., *Drees en Soestdijk: over de zaak-Hofmans en andere crises 1948-1958*, Balans, Amsterdam, 2006.
- Diependaal, I., 'De familie op de troon: het beeld van Oranje in populaire tijdschriften', in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, 1,2, (1998), 69-94.
- Donner, A., *Rapport van Commissie van Drie: Onderzoek naar de juistheid van verklaringen over betalingen door een Amerikaanse vliegtuigfabriek*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 4^e druk 1979.
- Es, van, G., *Door onze redacteurs: NRC Handelsblad 1970-1995*, Balans, Amsterdam, 1995.
- Gessel, van, H., *Een beeld van een dagblad: de Volkskrant*, de Volkskrant, Amsterdam, 1995.
- Hoeven, van der, M., 'Oranje is de band, die allen zamenflecht': *Oranjegezind Nederland en de 'Lockheed-affaire'*, Erasmus Universiteit Rotterdam, Rotterdam, 2000.
- Hofland, H., *Tegels Lichten: of ware verhalen over de autoriteiten in het land van de voldongen feiten*, Bert Bakker, Amsterdam, 1986.
- Hofland, H., *Twee helden uit de jaren zeventig*, Bakker, Amsterdam, 1979.
- Hofland, H. 'In de hoofdstad loeit het oproer en brandt het verzet tegen de overheid' in: Amerongen, van M. e.a. (red.) *Luizen in de pels: 100 jaar journalistiek in Nederland*, Raamgracht, Amsterdam, 1984.
- Kikkert, J., 'Oranje en het journaal: de historische relatie tussen monarch en journalist', in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, 1,2, (1998), 57-68.
- Kikkert, J., 'Hoe prins Bernhard zijn greep op de pers verloor' in: *De journalist: orgaan van de Federatie van Nederlandse Journalisten*, 104 (1999), 18-22.
- Kikkert, J., *Crisis op Soestdijk: Nederland als bananenmonarchie*, Aspekt, Soesterberg, 2005.
- Klinkenberg, W., *Prins Bernhard: een politieke biografie:1911-1986*, In de knipscheer, Haarlem 1986.
- Laan, G., *De Miljoenendans*, Agathon, Bussum, 1976.
- Lek, van der B., 'Zwendelaffaire, koningskwesie of kapitalistisch symptoom?', *de Gids* 9-10 (1976), 602-609.
- Mulder, G. en Koedijk, P., *Léés die krant: Geschiedenis van het naoorlogse Parool*, Meulenhoff, Amsterdam, 1996.
- Prenger, M., 'Zelfcensuur in de Nederlandse journalistiek', 29 oktober 2006, in eigen beheer uitgegeven.

- Sommer, M, *Krantebeest: J.M. Lücker triomf en tragiek van een courantier*, Balans, Amsterdam 1993.
- Verstraaten, R., ‘‘We wilden de koningin niet onaangenaam zijn’’: de affaire Greet Hofmans en de pers’, *Opossum: tijdschrift voor historische en kunstwetenschappen*, 5, (1995), 16-30.
- Vree, van, F, *Metamorfose van een dagblad: een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant*, Meulenhoff, Amsterdam, 1996.
- Wijfjes, H., ‘De afstand tot de vorst: media en monarchie in historisch perspectief’ in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, 1, (1998), 2-9.
- Wijfjes, H., *Journalistiek in Nederland 1850-2000: beroep, cultuur en organisatie*, Boom, Amsterdam, 2004.

6.2 Geciteerde krantenartikelen in deze scriptie die losstaan van het koningshuis

-NRC Handelsblad, 1 oktober 1970, Onze beginselen

< http://www.nrc.nl/krant/article115102.ece/Onze_beginselen>

Index Hofmans-artikelen in hoofdstuk 3

6.3.1 De Volkskrant 6 juni tot en met 27 oktober 1956

14 juni, Ten Geleide In de storm

16 juni, het rumoer rond Soestdijk

18 juni Storm in de wereldpers bedaart

25 juni koninklijk paar bij sportfeest (niet over Hofmans maar foto met koninklijk gezin)

30 juni Driemanschap stelt onderzoek in op verzoek van Koninklijk Paar.

30 juni Ten Geleide Een gezin in de storm

25 augustus Koninklijk paar dankt commissie van drie

25 augustus Persspiegel

25 augustus Ten Geleide Op waardige wijze

6 oktober Ten geleide Klarheid gewenst

15 oktober Het rumoer rond Soestdijk koninklijke kamerheer Engels ochtendblad

15 oktober de koningskwestie in Engels zondagsblad

16 oktober Persspiegel

16 oktober Ten geleide Spoed geboden

16 oktober Reorganisatie Soestdijk vindt voortgang

18 oktober Ten geleide Onwaarachtig

20 oktober Prins Bernhard per KLM naar NY (niet over Hofmans maar bevat wel compliment houding van de Nederlandse pers)

24 oktober Ten Geleide Nog veel vragen (gaat over de regeringsverklaring van het nieuwe kabinet)

24 oktober Mr Beyen geeft verlof tot publikatie brief

27 oktober Ten geleide Spreken werd plicht

6.3.2 Algemeen Handelsblad 6 juni tot en met 27 oktober 1956

14 juni Lafhartige aanval

29 juni Mededeling van HM de Koningin en ZKH Prins Bernhard (en eronder nog een bericht)

24 augustus Advies van de commissie van drie
24 augustus Dankbaarheid
15 oktober nieuwe beweringen omtrent het Koninklijk Huis
17 oktober Nieuwe visie op veelbesproken autorit
24 oktober Maatregelen gevraagd in het belang van de ongereptheid der monarchie
25 oktober Mutaties aan het Hof binnenkort te verwachten

Index Lockheed-artikelen in hoofdstuk 4

legenda

vp is voorpagina.

Het derde cijfer in tussenkoppen verwijst naar de vijf bestudeerde periodes in de affaire.
Uit de dikgedrukte artikelen wordt geciteerd of er wordt naar verwezen in deze scriptie.

6.4.1.1 *De Volkskrant* 4 december 1975 tot en met 7 februari 1976

5 december 1975 Amerikaanse krant meldt: Lockheed zou prins betaald hebben
16 december 1975 Kissinger kent inhoud Lockheed moet inzage geven
27 december 1975 (vp) Bernhard benaderde Lockheed
15 januari 1976 Gerritsen bereid te getuigen Lockheed-agent wil Hauser aanklagen
16 januari 1976 ex-Lockheed-man Hauser: Tientallen miljoenen naar Nederlanders
16 januari 1976 Luchtmacht noemt cijfers onjuist
21 januari “Bewering omkoperij is hetze” H. Teengs Gerritsen wil nu heel eerlijk zijn
7 februari 1976 vp Prins weer in opspraak Den Uyl wil teksten Lockheed-zittingen
7 februari 1976 Ten Geleide Steekpenningen

6.4.1.2 *NRC Handelsblad* 5 december 1975 tot en met 7 februari 1976

5 december 1975 vp Betalingen Lockheed door Prins ontkend
5 december 75 Prins beschuldigd in Lockheed-zaak
16 december 1975 vp Lockheed moet documenten afstaan
17 december 1975 Stern moet publicaties over Lockheed stoppen
24 december 1975 Strauss brengt rumoer rond “steekpenningen” tot zwijgen
3 januari 1976 vp Lockheed bekent steekpenningen evenals Rockwell
14 januari 1976 ‘Miljoenen guldens commissiegeld naar Nederland’
23 januari 1976 Nederland steunt Lockheed-onderzoek
7 februari vp Lockheed koopt Nederlander om met f4 mln
7 februari vp Prins Bernhard: vrije ondernemers bedreigd door ‘benepen’acties
7 februari wie heeft vier miljoen gekregen? nieuwsanalyse

6.4.2.1 *De Volkskrant* 9 februari tot en met 16 februari 1976

9 februari vp Onderzoek naar rol prins
9 februari Goede nieuwsvoorziening over Lockheed-affaire
9 februari Voormalig regeringsfunctionaris: Nederland in sleutelrol bij bestelling Lockheed
9 februari Toeval deed Lockheed ontbranden
9 februari Tekst communiqué
9 februari Kamer achter kabinet Terlouw (D’66) wil parlaments-enquête
9 februari Corruptie treft democratie Strijd vereis tegen veelkoppig monster

- 9 februari Lockheed zet ook Japan op zijn kop
- 10 februari vp Amerikanen helpen Haags onderzoek
- 10 februari Hoogleraar staatsrecht Prof. Prakke: Kabinet kan wel afstand nemen van daden prins**
- 10 februari Betrekkelijk klein schandaal (column Jan Blokker)**
- 10 februari “Harde feiten”blijven uit Bonn nog laconiek over Lockheed
- 10 februari Japan onderzoekt Lockheed-zaak Parlementscommissie ingesteld
- 10 februari Zwitserland houdt bankgeheim heilig Sleutelfiguren beschermd
- 10 februari Onderzoek politieke tekening
- 11 februari vp Kamer eens met onderzoek Lockheed-commissie richt zich op rol prins Bernhard (gaat verder op binnenpagina)
- 11 februari Ten Geleide Onderzoek
- 11 februari buitenlandse ontwikkelingen Deining in Japan rond ex-premier
- 11 februari Ook voor Tristar flink gespioneerd
- 11 februari Leden van commissie**
- 11 februari Lockheed-concern 's werelds grootste wapenproducent
- 11 februari Advies Koekoek wekt beroering
- 11 februari Lockheed-leiding even in Nederland
- 11 februari Weisbrod erkent ontvangst Lockheed-cheques**
- 11 februari hoe verkoop je een vliegtuig
- 11 februari 80 Tomcat-jagers naar Iran Grumman steekt vele miljoenen in de sjah
- 12 februari Lockheed probeert order bij Marine en spotprent
- 12 februari vp Geld van Lockheed naar nog 3 landen Zuid Afrika, Nigeria, Spanje
- 12 februari Hoe verkoop je een vliegtuig (2)
- 12 februari Lockheed in financiële gevarezone beland kwalijke praktijken erg duur
- 13 februari vp Amerikaanse commissie meent: “Meer omkopen in Nederland”
- 13 februari Hoe verkoop je een vliegtuig (3)
- 13 februari Topmannen Lockheed ontweken ministerie
- 13 februari Bloemen op Soestdijk oorzaak opschudding
- 13 februari Volgens Prof. W. Verkruijsen:”Koningin treedt af bij minste twijfel”
- 14 februari vp ‘Lockheed-kantoor’kocht kasteel prins
- 14 februari vp Commissie-Donner al aan het werk**
- 14 februari senator spreekt vertrouwen uit in prins
- 14 februari Hoe verkoop je een vliegtuig (4)
- 16 februari vp Rede prins oorzaak van tegenspraak**
- 16 februari commissie sprak met prins**
- 16 februari Meuser werkt nog voor Lockheed meer verbindingen duidelijk

6.4.2.2 NRC Handelsblad 9 februari tot en met 16 februari 1976

- 9 februari vp Lockheed-zaak loopt vast op bankgeheim**
- 9 februari vp letterlijke tekst van verklaring Den Uyl
- 9 februari vp Weisbrod wil commissie niets zeggen
- 9 februari Senator: Lockheed-zaak ‘schande voor Amerika’s industrie”
- 9 februari Snel onderzoek naar Lockheeds verklaring over prins Bernhard
- 9 februari voorzitters Kamerfracties stemmen in met besluit kabinet**
- 9 februari Hubert Weisbrod kreeg commissie bij verkoop van F-5
- 9 februari Naam van de prins niet officieel genoemd**
- 9 februari waar geld heen moest is bekend
- 9 februari Uitstel van verkiezingen in Japan verwacht

9 februari West-Duitse CSU beschouwt zich van blaam gezuiverd
 9 februari ook geld in Italiaanse partijkas
9 februari Vragen (hoofdredactioneel commentaar)
 10 februari vp Driemanschap zoekt naar Lockheed-geld
 10 februari vp Lockheed-man Fife: "Dit gebeurt in het zakenleven"
 10 februari vp Steun in VS bij onderzoek naar omkoping
 10 februari Onderzoek in Italië niet te verwachten
 10 februari Vervanging Neptune door Lockheed-Orion niet in het geding
11 februari Commissie onderzoekt alleen beschuldiging tegen prins Bernhard
 11 februari Lockheed stuurt twee topmensen naar Nederland
 11 februari Beschuldiging tegen vroegere directeur verontrust KLM-top
 12 februari vp Grote opdracht voor Lockheed geannuleerd
12 februari Fred Meuser: 'Men zal zich eens schamen'
 12 februari Bonn: in '72 geen Lockheedgeld naar Duitse politieke partijen
 12 februari Japan vraagt VS om namen van Lockheed
 13 februari Lockheed-steekpenningen ook naar Zuid-Afrika
 13 februari Senaat onderzoekt kredietgaranties Lockheed
 13 februari Zwitserland wordt gecompromitteerd door brief Meuser
14 februari vp Commissie van drie 'volop bezig'
 14 februari vp corruptie-onthullingen in VS laten top van ijsberg zien
 14 februari Lockheed-top neemt ontslag, onderzoek in tal van landen
 14 februari stroom steekpenningen (overzicht van bedrijven en landen en aan wie betaald zou zijn)
 14 februari Onthullingen in VS minachting voor de wet (is vervolg vp)
 14 februari Ook in 1959 een sfeer van beïnvloeding (gaat over Tweede Kamerleden niet Bernhard)
16 februari vp Den Uyl niet gelukkig met rede Bernhard
 16 februari vp Twee oliebedrijven ook schuldig aan corrupte praktijken
16 februari Commissie van onderzoek is semi-officieel (opiniestuk)
16 februari Commissie van drie sprak met prins Bernhard

6.4.3.1 De Volkskrant 29 maart tot en met 10 april 1976

29 maart vp Prins ontving Ahmed in '66
29 maart Geheimzinnig sjeik Ahmed ook actief in Nederland vervolg vp
 29 maart Newsweek meldt 'reprimande' voor Bernhard
30 maart Sjeik Ali hield zakenman maandenlang aan het lijntje Betrouwbaarheid al in 1967 dubieus
 1 april Onderzoek wapenaankopen vergt brede steun Kamer (voorstel van parlementaire enquête zal het niet halen en het stuk gaat ook niet over Bernhard, maar over proces van wapenaankopen)
8 april Voor vlot onderzoek: Lockheed-akkoord geen regeringszaak
10 april vp Onderzoek bij prins Materiaal VS blijft nog uit
 10 april Nederlanders kopen zuinig om (gaat niet over prins, dit is de mening van Nederlandse managers)

6.4.3.2 NRC Handelsblad 29 maart tot en met 10 april 1976

30 maart vp Nederland krijgt stukken uit VS over Lockheed
 30 maart Tekst akkoord Lockheed-zaak

2 april PvdA Kamer moet alles over Lockheed zien
9 april Bernhard zond ondernemers naar financier sjeik Ahmed
9 april Lockheed gaat Congres documenten overleggen (gaat over US niet Bernhard)
10 april vp Den Uyl: Spoedig Lockheedstukken uit Ver. Staten

6.4.4.1 De Volkskrant 1 juni tot en met 10 juni 1976

1 juni vp Zoöloog noemt naam prins World Life kreeg anoniem 1,5 mln
4 juni Commissie-Donner kent tussenpersoon (gaat over Victor Barn)

6.4.4.2 NRC Handelsblad 1 juni tot en met 10 juni 1976

3 juni vp Commissie weet wie 100.000 dollar van Lockheed incasseerde
5 juni vp Stafflid commissie-Church: “Documenten Lockheedgeld vernietigd”
(weerspreekt eerdere bericht dat de commissie een betalingsbewijs heeft waar de naam Barn op staat)

6.4.5. 1 De Volkskrant 12 tot en met 31 augustus 1976

14 augustus vp Rapport-Donner blijft wellicht deels geheim
14 augustus Commissie-Donner deed onderzoek in stilte (vervolg vp)
17 augustus Het rapport (column Blokker over Den Uyls zwakke uitspraak dat hij nog geen tijd heeft gehad om rapport te bestuderen)
18 augustus vp Drie ministers voeren overleg met koningin
18 augustus politieke prent Rapport Donner
20 augustus Justitie VS over Donner: rapport kan deels snel openbaar
21 augustus vp Commissie besprak tekst met prins
21 augustus rapport Donner (vervolg vp)
24 augustus vp Overleg hervat met koningin
25 augustus vp Rapport-Donner negatiever dan verwacht
26 augustus vp Den Uyl legt vanmiddag verklaring af Rapport heden openbaar
27 augustus vp Regering: “Landsbelang geschaad door Lockheed-zaak” Prins geeft fouten toe
27 augustus politieke tekening Het topje (van de ondoorgrondelijke ijsberg van militair-industrieel complex)
27 augustus Ten Geleide Onvermijdelijk
27 augustus Regering waardeert werk commissie
27 augustus Emoties over monarchie verduidelijkt
27 augustus Wonderlijke wegen van omkoopgeld Commissie: Lockheed-miljoenen zeker voor prins
27 augustus Namen in het rapport-Donner
27 augustus Codenaam van prins was “Victor Baarn”
27 augustus Prins vroeg geld aan Meuser
27 augustus Verantwoordelijkheid van ministers moet sterker (gaat niet over Bernhard)
27 augustus Inspecteur-generaal allang ter discussie
27 augustus Geen strafvervolging
27 augustus Belastende brieven
27 augustus 1 pagina met fotos Politici wachten debat maandag af
28 augustus vp Stormloop op Donner-Boek
28 augustus Prins Bernhard blijft lid Raad van State

28 augustus Controle op hoge functies opvallend gebrekkig
28 augustus In vrijwel alle commentaren Pers toont waardering voor koningin
30 augustus vp Fracties rekenen op sober debat
31 augustus Status Oranje scherper omlijnd
31 augustus Motie kansloos over stappen tegen prins

6.4.5.2 NRC Handelsblad 12 tot en met 31 augustus 1976

13 augustus vp Rapport commissie-Donner bij Den Uyl
14 augustus vp Koningin terug van vakantie voor overleg over rapport-Donner
14 augustus vp Aankondiging Den Uyl leidt tot speculaties
18 augustus vp Kroonberaad over rapport-Donner vergt geruime tijd
19 augustus vp Koningin en prins weer met vakantie
21 augustus vp Onderzoek naar geruchten over rapport-Donner
24 augustus vp Koningin en prins weer terug naar Porto Ercole
26 augustus vp Prins Bernhard legt aantal functies neer
26 augustus Bernhard legt functies neer (vervolg vp)
26 augustus Tekst brief Den Uyl
27 augustus hele l vp “Prins schade belang van de staat”
vp Prins betuigt “oprechte spijt”
Vp verklaring Den Uyl hard aan in en buiten de politiek
vp Worldlife fund geschokt
“Besluit prins vraagt respect”
27 augustus Wie gaat er schuil achter Victor Baarn? (Hfdst 2 en de conclusies van het rapport zijn afgedrukt) “ Prins nam volstrekt laakbare initiatieven”
27 augustus Brieven prins
27 augustus Brieven uit 1974 wegen zwaar in rapport
27 Tekst regeringsverklaring premier Den Uyl in Tweede Kamer
27 augustus Aandacht in de wereldpers (en Nederlandse pers ‘Goed werk kabinet’)
27 augustus opiniestuk Strafrechtelijk onderzoek altijd het uiterste middel
27 augustus opinie Eenheid van regering gehandhaafd
27 augustus hoofdredactioneel commentaar Geen crisis om de monarchie
28 augustus vp Donnerrapport wekt vragen bij Kamerleden
28 augustus “Kabinet voor deel verantwoordelijk”
28 augustus Koningin Juliana gaat niet terug naar Porto Ercole
28 augustus rapport-Donner als bestseller
28 augustus Was getekend, Bernhard (geeft geschiedenis Bernhard weer voor de Lockheed-affaire)
30 augustus vp Kamer achter regering in zaak-Bernhard
30 augustus Debat in Kamer over Prins Bernhard (vervolg vp)
31 augustus vp Relatie kabinet en Koninklijk Huis in studie
31 augustus Regeling relatie Koninklijk Huis kabinet nu urgent
31 augustus Van Agt: samenspel van overwegingen pleit tegen strafvervolgning
31 augustus hoofdredactioneel commentaar Stap voorwaarts